

2.

GROEI EN BLOEI: 1963-1982

Begin 1963 leven in de vvd verschillende opvattingen over wie de partij naar de verkiezingen van 15 mei moet leiden. Al een jaar of vier wordt in de achterban, maar ook in de twee Kamerfracties aan het Binnenhof, voorzichtig gemopperd over professor Oud. Dat gebeurt niet openlijk. Behalve Van Riel durft niemand hem tegen te spreken. Buiten Den Haag roeren zich sommige kamercentrales (regionale of provinciale koepelafdelingen van de vvd) omdat zowel Oud als Van Riel een dubbel functie bekleedt. Beiden zijn zij voorzitter van hun fractie en in het partijbestuur zitten ze naast elkaar als voorzitter en vicevoorzitter. Dat beide heren nogal eens botsen, maakt het er niet beter op.

Achttien van de toenmalige negentien kamercentrales hebben een voorkeur voor Henk Korthals als nieuwe lijsttrekker. Ook Oud ziet in hem zijn opvolger, hoewel hij in Toxopeus (Kamerlid sinds 1956 en minister in het kabinet-De Quay) ook een sterke, nieuwe leider voor de liberalen ziet. Hij noemt hem zijn 'politieke zoon'. De tweede man van de vvd heeft er echter geen trek in. Hij voorziet problemen met Van Riel en geeft aan dat hij na de verkiezingen niet terugkeert in de politiek.

In april 1962 heeft het hoofdbestuur een commissie geïnstalleerd die de kandidatenlijst moet opstellen met vernieuwing als

opdracht. Die wordt in de wandeling de Bloedraad genoemd, omdat de helft van de fractie moet verdwijnen. Van de negentien fractieleden uit de periode 1959-1963 gaan er tien over naar de nieuwe fractie, waarvan Toxopeus de leiding krijgt. Door het verlies van drie zetels komen er vijf nieuwelingen in de gelederen: Theo Joekes, Bert Oldenbanning, Kees Kammeraad, Danny Tuijnman en Frits Portheine.

Dat de vvd de drie zetels winst van 1959 weer verliest in '63 wordt deels toegeschreven aan het succes van Boer Koekoek en deels aan de incompatibilité d'humeur tussen Oud en Van Riel. Willem Jacob 'Molly' Geertsema, sinds '59 in de fractie, vindt het onzin. Hij meent dat de winst van vier jaar eerder het resultaat was van scherp oppositie voeren. In aanloop naar de verkiezingen schrijft *De Telegraaf* veel over Boer Koekoek. Dat zal toch wel de nodige traditionele vvd-stemmers hebben gekost.

Koningin Juliana geeft de oudgediende kvp'er Romme de informatieopdracht om aan te sturen op een kabinet met een 'zo breed mogelijke steun in het parlement'. Romme koerst dan ook af op een vijfpartijenregering: kvp, PvdA, vvd, arp en chu. Met 135 zetels een nationaal kabinet, maar Toxopeus vindt het een slecht idee. Op een persconferentie zegt hij bij het schip van staat 'niet in een zwembroek' aan boord te willen komen. Daar is een extreem lange fractievergadering aan voorafgegaan. In feite zegt Toxopeus dat de kvp moet kiezen tussen de vvd en de PvdA. De katholieke fractie is verdeeld in een rechts en een links kamp. Fractievoorzitter Wim de Kort, die het stokje van Romme heeft overgenomen, komt al snel bij de vvd uit, omdat de liberalen ook in het vorige kabinet hebben gezeten en eenieder het erover eens is dat de lijn van De Quay c.s. moet worden doorgetrokken.

Het dreigt nog even verkeerd te gaan voor de vvd. Nu de grootste partij voor de liberalen heeft gekozen, wil Toxopeus een aantal eerder gedane toezeggingen op het terrein van de sociale zekerheid terugdraaien. Het gaat vooral over verhoging van de aow en de kinderbijslag, en invoering van een wet op arbeidsongeschiktheid, de latere roemruchte wao. De kvp-fractie vindt dit niet acceptabel en De Kort moet zijn opdracht teruggeven.

De koningin roept vervolgens de hulp in van een ander katholiek zwaargewicht, Louis Beel, inmiddels vicepresident van de Raad van State. Niet Chris van Veen en Wim Kok, maar hij is verantwoordelijk voor het eerste Akkoord van Wassenaar op 4 juli 1963. Ten huize van de familie Beel spreken De Kort, Toxopeus, Van Eijsden (ARP) en Beernink (CHU) tien uur lang met de informateur over een regeringsprogramma dat zijn weerga niet kent wat gedetailleerdheid betreft. Het demissionaire kabinet heeft nog recente ramingen liggen van het Centraal Planbureau, die Beel in de besprekingen inbrengt. Die vooruitzichten zijn somber. Dat is in die zin gunstig voor de VVD, dat extra uitgaven aan de sociale zekerheid er voorlopig niet meer in zitten.

Het tekort aan arbeidskrachten is sterk opgelopen, waardoor de lonen fors zijn gestegen, in 1964 zelfs met 15 procent. Als minister heeft Toxopeus in 1962 de salarissen bij de politie met maar liefst 20 procent verhoogd. De eerste officiële gastarbeiders, uit Spanje, komen bij Wuustwezel de grens over. Het overheidsapparaat is aan het uitdijen, waardoor de mogelijkheid voor ministers om geld te besteden aan 'leuke dingen voor de mensen' afneemt. In 1965 trapt de liberale minister van Financiën Johan Witteveen op de rem. De rijksbegroting dreigt voor het eerst overschreden te worden.

Omdat De Quay niet nog eens premier wil worden zoekt de KVP in haar landbouwminister Victor Marijnen de nieuwe minister-president. Toxopeus geeft de voorkeur aan het kabinet boven de fractie en keert terug op Binnenlandse Zaken. De beschermeling van Oud heeft zich een capabel bewindsman betoond, die goed ligt bij de pers en op televisie ook sterk overkomt. In het debat over de regeringsverklaring, feitelijk het Akkoord van Wassenaar, spreekt Geertsema namens de fractie. Twee weken daarvoor heeft hij de verkiezing om het fractievoorzitterschap gewonnen van Joke van Haaften, die wel ondervoorzitter van de Kamer blijft. Zij krijgt een relatie met fractiegenoot Han Corver, met wie zij trouwt wanneer beiden het parlement hebben verlaten (1967).

Geertsema kondigt aan dat de VVD-fractie zich niet gebonden

acht aan de afspraken die Toxopeus en Witteveen hadden gemaakt met KVP, ARP en CHU. Hooguit is er sprake van een 'morele gebondenheid'. Een van de afspraken is dat de regering voor het zomerreces van 1965 met een wetswijziging komt voor toelating van commercie op televisie. In de aanloop daarnaartoe nemen de NTS en de vijf omroepen in 1964 een tweede net in gebruik. Er is Geertsema (en Haya van Someren-Downer) veel aan gelegen om de Nederlandse radio en televisie te 'ontzuilen'. Hij ziet er dan ook nauwlettend op toe dat het kabinet zich aan de toezegging houdt.

Geertsema is altijd veel meer een bestuurder dan een politicus geweest. Als Kamerlid solliciteert hij met succes naar het burgemeesterschap van Wassenaar. Beide functies combineert hij ruim tien jaar in werkdagen van niet zelden achttien uur. Na een avonddebat op het Binnenhof gaat hij soms nog naar het gemeentehuis van Wassenaar om er tot diep in de nacht raadsstukken door te nemen. Indrukken van wat er onder het volk leeft doet hij op in het toenmalige zwembad met sauna aan de Haagse Mauritskade, waar hij vrijwel wekelijks is te vinden. Hoewel zijn uiterlijk en vooral zijn spraak anders doen vermoeden, vertegenwoordigt Geertsema de verlichte linkerflank van de fractie. Hij is degene die als eerste liberaal opkomt voor gelijke rechten van homoseksuelen. Evenals andere fractieleiders, zoals Vondeling (PvdA), zoekt hij de pers vaak zelf op, hoewel hij geen hoge pet opheeft van het parlementair journaal. Vele jaren later, in 1986, noemt Geertsema journalisten in een vijf uur durend vraaggesprek met de VPRO-radio een 'soort dat op een lage trap van de menselijke beschaving' staat. 'Ze zijn weinig origineel en stellen altijd dezelfde vragen.' Op hun beurt noemen de verslaggevers aan het Binnenhof de in het najaar altijd duidelijk zwaarlijviger vvd'er de 'Verschrikkelijke Schreeuwman'. Zijn lage basstem is tot ver in de omtrek te horen. Wanneer hij na zijn Haagse jaren als commissaris van de Koningin in Gelderland actief wordt, krijgt hij al snel dubbele deuren in zijn kamer, omdat iedereen binnen een straal van twintig meter kan horen wat Hare Majesteits vertegenwoordiger zegt. Dat zijn gewicht nogal

schommelt heeft te maken met zijn rookgedrag. Aan het begin van het zomerreces stopt Geertsema met roken; dat houdt hij consequent vol tot het kerstreces. Daarna begint de cyclus opnieuw.

De jaren zestig brengen snel toenemende welvaart; ze sluiten een periode van naoorlogse wederopbouw af. De betekenis van de schrijvende pers en van radio en vooral televisie neemt met de jaren toe. In 1962 is met een plechtige bijeenkomst in de Ridderzaal perscentrum Nieuwspoort in gebruik genomen; in het kleine onderkomen aan de toenmalige Hofcingel is geen plaats voor alle genodigden. Kamerleden en journalisten gaan steeds meer informeel met elkaar om. Ook een enkele minister weet de weg naar de bar van de sociëteit te vinden. Zeden en gewoonten veranderen.

Zo ook in de Kamer zelf. Tot 1963 is het gebruikelijk dat iedereen opstaat wanneer voorzitter Kortenhorst de zaal binnen komt. Anders dan tegenwoordig zitten parlementariërs in hun Kamerbankje te werken. Zij hebben geen eigen werkkamer en evenmin een persoonlijk assistent. Als er van buiten voor iemand wordt gebeld, moet een Kamerbode het hele gebouw door om de desbetreffende volksvertegenwoordiger op te sporen als hij niet in de vergaderzaal zit. Dat verandert midden jaren zestig. De parlementariërs krijgen de beschikking over een semafoon, ook wel pieper genoemd. De eerste versie van dat nieuwe telecommunicatiemiddel weegt wel 4,5 kilo.

De opmars van televisie, ruim de helft van de bevolking heeft in 1964 een zwart-wittoestel, leidt op het Binnenhof tot de komst van de eerste pr-adviseurs. De VVD heeft hen niet nodig, want haar boegbeelden Toxopeus, Geertsema en Haya van Someren doen het goed op de buis, maar de katholieke collega's hebben meer moeite met hun presentatie. De KVP gaat in zee met Ben Korsten, oorspronkelijk verslaggever van het *Haarlems Dagblad*, maar wegens 'fout' gedrag in '40-'45 'gedwongen' om als voorlichter en publicrelationsadviseur door het leven te gaan. Hij coacht tal van KVP-politici met succes, waardoor ook ministers van andere partijen van zijn diensten gebruikmaken. Binnen

de vvd huurt alleen minister Den Toom (Defensie, 1967-1971) hem in. Na een wat al te openhartig interview met het weekblad *Haagse Post* laat iedereen hem vallen; twee jaar later overlijdt hij aan drugsgebruik en uitputting. Beter vergaat het Piet van der Sanden, parlementair redacteur van de *Persunie*, die in 1966 voor de KVP-fractie gaat werken in de dubbelfunctie van pr-adviseur en algemeen secretaris. Later wordt hij zelf Kamerlid.

In dezelfde periode begint ook voor het eerst het bijzondere fenomeen van opiniepeilingen een rol te spelen. In januari 1966 publiceert het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) in opdracht van de NCRV een lijstje met de bekendste politici. Haya van Someren blijkt de populairste vvd-politica te zijn, nog voor Toxopeus. Na Boer Koekoek is zij bovendien het bekendste Kamerlid. Op de derde plaats staat ook een vrouw: Christine Wttewaall van Stoetwegen (CHU), in die dagen beter bekend als De Freule.

De nieuwe Kamervoorzitter Van Thiel ('de paus van Helmond') schaft het opstaanritueel af en maakt van het rokkostuum van zijn voorganger een jacquet en nog later een gewoon pak. Hij probeert de werkwijze van de Tweede Kamer ingrijpend te moderniseren, te verbeteren en te veraangemen, maar dat lukt niet helemaal. Zo wil hij een verbod invoeren op het voorlezen van de debatbijdrage. Iedereen moet uit het blote hoofd zijn betoog improviseren met hooguit wat aantekeningen op een papiertje. Het komt de levendigheid ten goede en de vvd-fractie is er duidelijk voorstander van. Maar dat geldt niet voor de meerderheid. Nederlanders staan niet bekend om hun grote redenaarstalent en veel Kamerleden realiseren zich dat niet iedereen een Oud of een Bolkestein is, of een Hans van Mierlo of Jan Marijnissen.

Medio jaren zestig is het lidmaatschap van de Tweede Kamer voor veel parlementariërs nog een eervolle bijbaan. De helft werkt als onderwijzer, vakbondsbestuurder of journalist. De gemiddelde leeftijd is vijftig jaar, van de honderdvijftig zijn er 139 getrouwd. De elf vrijgezellen zijn op één na vrouw. Maar het werk vergt een grote aanslag op de invulling van de week en mi-

nister Toxopeus vindt dat het salaris, de schadeloosstelling zoals het officieel heet, van 15.000 gulden omhoog moet naar 20.000 gulden per jaar. 'Nederland heeft de hoogstbetaalde ministers en de laagstbetaalde parlementsleden, vergelijkbaar met het salaris van een directeur van de mulo', zegt hij in de Kamer.

Vicefractievoorzitter Roelof Zegering Hadders vindt de voorgestelde verhoging een lachertje. Als wethouder in Emmen en statenlid van Drenthe verdient hij meer. 'Schriel' luidt de kwalificatie die hij eraan geeft. In juli 1964 stemt de Kamer niettemin in met 115 voor en 7 tegen Toxopeus' voorstel. In 1968 wordt het Kamerlidmaatschap voor het eerst voor 100 procent als een volledige baan gehonoreerd. De vergoeding gaat naar 40.000 gulden per jaar, nadat eerdere voorstellen voor 25 of 30 mille het niet hadden gehaald. In die jaren van hoogconjunctuur stijgen de lonen in de marktsector telkens met 10 procent of meer. In vijf jaar tijd verdubbelt het inkomen van de honderdvijftig volksvertegenwoordigers. Onder degenen die het jaarsalaris van Kamerleden te laag vinden, is ook Joop den Uyl, sinds 1956 lid van de PvdA-fractie en minister van Economische Zaken in het kabinet-Cals.

DE KWESTIE-IRENE

De jaren zestig brengen in veel opzichten rumoer en revolutie. Ook het Koninklijk Huis krijgt de volle laag, zij het dat sommige leden daarvan een en ander zelf in de hand werken. Zo zorgt prinses Irene in 1964 voor een enorm 'schandaal', dat tot een gigantische rel leidt, die drie maanden lang voorpaginanieuws is en die (een deel van) het kabinet veel doorleefde nachten bezorgt.

Prinses Irene, dan 24 jaar, blijkt een verhouding te hebben met een katholieke en aartsconservatieve Spanjaard van het adellijke huis Bourbon Parma. Wat de zaak verergert, en dat is een schok voor het protestantse deel in de Nederlandse maatschappij, is dat zij zich in het geheim tot het katholicisme heeft bekeerd en zich in Rome heeft laten 'omdopen' door kardinaal Bernardus Alfrink. Bijkomend vlekje is nog dat de vrienden van

Carlos Hugo en diens vader nauwe banden hebben met dictator Franco.

In februari reist het verliefde stel van Madrid naar Paleis Soestdijk, waar een woedende menigte door het politiekordon heen breekt, tv-camera's kapotslaat en de auto van prins Bernhard belaagt, die zijn dochter en haar amant persoonlijk per vliegtuig in Spanje heeft opgehaald. Premier Marijnen stelt een crisisteam van ministers in, van elke coalitiepartij één. Dit Irenekwartet bespreekt de situatie tot in de late uurtjes op het paleis, waarna de minister-president om vier uur 's nachts in een persconferentie bekendmaakt dat de prinses inmiddels verloofd is en geen aanspraak meer maakt op de troon, mocht haar oudere zus om welke reden dan ook afstand doen.

In het Kamerdebat dat hierop volgt merkt Geertsema op dat de televisie het privégebied van de leden van het Koninklijk Huis 'uiterst klein' maakt en dat zij dat moeten accepteren omdat er anders geen plaats meer is voor een constitutionele monarchie. Geertsema vindt ook dat de Nederlandse ambassadeur in Madrid, Jhr. Willem van Panhuys, rijp is voor een strafoverplaatsing. Deze Van Panhuys heeft immers voor *Telegraaf*-correspondent Joost de Ruyter een interview geregeld met prinses Irene. In de Spaanse roddelbladen gaat het gerucht over een vrijage tussen de Nederlandse prinses, die als tolk-vertaalster vaak in Spanje verblijft, en de Spaanse edelman. De Rijksvoorlichtingsdienst ontkent hardnekkig, Irene heeft de RVD gewoonweg niet op de hoogte gebracht van haar trouwplannen.

Ook PvdA-leider Vondeling vindt dat de ambassadeur moest vertrekken, want zijn eigen minister, Joseph Luns, is van tevoren niet geïnformeerd over het vraaggesprek. De topdiplomaat komt er met een reprimande van af.

Begin april brengen Juliana en Bernhard met hun twee oudste dochters een staatsbezoek aan Mexico, maar Irene laat het te elfder ure afweten. Tien minuten voordat een DC8 van de KLM het koninklijk gezelschap via Canada naar Mexico wil brengen, wordt op Schiphol een kattedelletje van de prinses bezorgd waarin zij laat weten voor haar aanstaande man te kiezen en

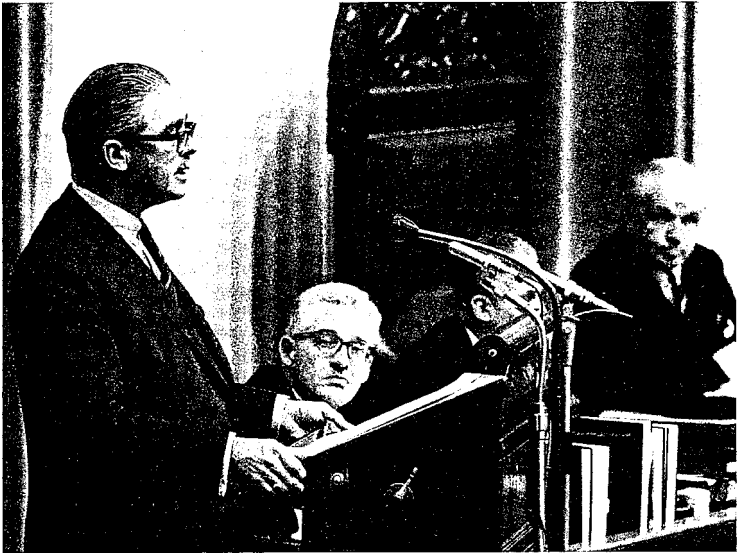
niet in Nederland te zullen trouwen. Het land is te klein. Dit is een breuk tussen ouders en dochter, een breuk tussen het land en zijn prinses. Geertsema vraagt het kabinet schriftelijk om de handen af te trekken van Irene en niet langer politieke verantwoordelijkheid te dragen voor haar gedrag en uitspraken. Premier Marijnen kan niet anders dan dit bevestigen; hij maakt het 'wereldkundig' op 29 april, de dag voor Koninginnedag én de dag van het huwelijk van Irene met Carlos Hugo in Rome.

HET OMSTREDEN HUWELIJK

Ruim een jaar later kondigt haar oudere zus Beatrix haar verloving aan met een Duitser, dat ligt gevoelig in een land waar de anti-Duitse sentimenten nog zeer groot zijn. Lang worstelt Geertsema met de vraag of prinses Beatrix wel koningin kan worden met een Duitser als echtgenoot. Juliana is weliswaar ook met een Duitser getrouwd, maar dat huwelijk is voor de oorlog gesloten. Tegen de persoon zelf, van onbesproken gedrag zonder vuile handen in krijgsdienst, heeft de fractieleider niets. Hij wenst wel rekening te houden met de denkwereld van het voormalig verzet, uit welke kringen de eerste en felste kritiek komt op de keuze van Beatrix.

De Telegraaf heeft in mei 1965 ontdekt dat de kroonprinses een vrijer heeft van wie de identiteit niet een-twee-drie is te achterhalen. De hoofdredacteur wil eigenlijk nog niet publiceren, omdat premier Cals (ook) niet weet met wie de prinses door de tuin van haar woonkasteeltje in Lage Vuursche wandelt. Door een heimelijk genomen foto van het stel door te spelen aan een Engelse krant is snel bekend om wie het gaat. De Duitse *Bild Zeitung* herkent de man op de foto.

Het kabinet kiest voor Amsterdam als stad waar het huwelijk moet worden voltrokken en zal het nog bezuren. Evenals bij de inhuldiging van Willem-Alexander tot koning in 2013 wordt de hoofdstad van Nederland wereldnieuws, zij het in dit geval in negatieve zin. Geertsema pleit in het debat over de toestemming voor de trouwerij voor Den Haag als decor van het sprookjeshuwelijk. Er zijn signalen dat groepen linkse jongeren de konink-

CC-BY-SA 2.24.01.05 918-4282

Fractie leider Geertsema op 10 november 1965 tijdens het debat over de toestemmingswet voor het huwelijk van prinses Beatrix met Claus von Amsberg. NATIONAAL ARCHIEF

lijke feestelijkheden willen aangrijpen om Amsterdam op stelten te zetten. Maar premier Cals wil zich niet laten intimideren door een stel 'opgeschoten jongelui'. Ook niet nadat Beatrix zelf had gevraagd om in Baarn te mogen trouwen.

Op de bewuste dag, donderdag 10 maart 1966 bestoken aanhangers van Provo de gouden koets, waarin Beatrix en Claus von Amsberg naar stadhuis en kerk rijden, met rookbommen. Het is een koude, winderige en natte dag, wat misschien erger heeft voorkomen. Later dat jaar worden de rellen in Amsterdam veel ernstiger, met één dode en vele tientallen gewonden. Cals geeft de buitenlandse boulevardpers de schuld van het uit de hand gelopen huwelijksfeest. Hij beweert aanwijzingen te hebben dat die bepaalde jongeren had betaald om rookbommen te gooien. Dat blijkt niet waar. De Provo-beweging, die slechts twee jaar heeft bestaan, is een geweldloze, ludieke protestclub tegen gezagsdragers en regenten, maar diezelfde gezagsdragers zien dat anders. Ook de vvd is fel tegen het optreden van Provo: 'In een democratische staat kunnen wij nergens ordeverstoringen dul-

den,' luidt de reactie van de liberale senator Pieter van de Vliet.

Het jaar 1966 is niet alleen in Amsterdam, maar ook internationaal het begin van een protestbeweging van (studerende) jongeren tegen de autoriteiten, tegen het bestuur van universiteiten, tegen oorlog, tegen burgerlijkheid en tegen het bedrijfsleven. Het is het jaar dat Frankrijk de NAVO verlaat, dat generaal Soeharto in Indonesië de macht overneemt van Soekarno en vervolgens bijna een miljoen mensen laat uitmoorden, onder wie president Soumokil van de Zuid-Molukken, het jaar dat Mao Tse Tung in China met het *Rode Boekje* de Culturele Revolutie in gang zet, en dat in Zuid-Afrika president Verwoerd wordt vermoord. Maar het is ook het jaar waarin Transavia haar eerste vlucht uitvoert, Karin Kent de eerste Nederlandstalige zangeres is die een nummer 1 hit scoort ('Dans je de hele nacht met mij') en Johan Cruijff zijn debuut maakt in het Nederlands elftal.

Drie maanden na het huwelijk van Beatrix en Claus, op maandagavond 13 juni, demonstreren zo'n 2000 bouwvakkers in de hoofdstad voor volledige uitbetaling van hun vakantiebonnen. Het Sociaal Fonds Bouwnijverheid heeft bepaald dat niet-vakbondsleden 2 procent minder ontvangen dan de leden van het NVV. Veel Amsterdamse bouwvakkers zijn lid van de CPN, en dat is geen vakbond. Bij het kantoor van het SFB aan de Marnixstraat loopt het uit de hand. Er ontstaan vechtpartijen en de politie is er snel bij. De agenten rammen erop los en als de kruitdampen zijn opgetrokken, ligt de 51-jarige metselaar Jan Weggelaar dood op straat.

De Telegraaf schrijft de volgende ochtend dat de bouwvakker is gedood door een verdwaalde stoeptegels; hij zou dus door zijn eigen kornuiten zijn geveld. Dan slaat de vlam andermaal in de pan. Een grote groep bouwvakkers trekt op naar het gebouw van de krant aan de Nieuwezijds Voorburgwal. De woedende demonstranten gedragen zich als een bataljon knokploegen, dat het pand probeert binnen te komen. Als dat niet lukt, omdat personeel op tijd rolluiken heeft laten zakken en deuren heeft gebarricadeerd, steken ze de bestelwagens van *De Telegraaf* in brand. De politie laat het ditmaal afweten, dat wil zeggen, ze verschijnt

pas na een uur. Dan is de straat al veranderd in een slagveld. De rellen verspreiden zich over het gehele centrum van de stad en het Centraal Station gaat voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog dicht. Provo's en jongeren die alleen voor het rellen de straat op gaan, maken het de politie erg lastig. Die schiet met scherp en gebruikt traangas. Alleen op de Wallen durft niemand te komen, want daar hebben pooiers en andere 'kleerkasten' hun eigen ordedienst georganiseerd. Aan het einde van de week zijn er 63 demonstranten, oproerkraaiers en gewone burgers gewond. Aan de kant van de politie vallen 28 slachtoffers. Zij heeft twee burgers neergeschoten, onder wie een fotograaf die zijn werk probeerde te doen.

Op woensdag 15 juni dienen tien vvd-Kamerleden (onder wie Joekes, Portheine, Van Someren-Downer en Toxopeus) bij voorzitter Van Thiel het verzoek in om de volgende dag een debat te houden. Dat doen zij per telegram. Dat is hoogst ongebruikelijk. Op donderdag komt Toxopeus, weer terug in de Kamer, met een motie waarin hij de regering oproept om burgemeester Gijs van Hall van Amsterdam onder curatele te plaatsen. De avond ervoor heeft Van Hall op tv de politie geprezen om haar verstandig optreden. Volgens Toxopeus zijn er bij het *Telegraaf*-gebouw hooguit enige honderden bouwvakkers geweest; als de politie op tijd aanwezig was geweest, zouden de rellen zich niet over de stad hebben verspreid. De verantwoordelijke minister, de ARP'er Jan Smullenbroek, verdedigt de burgemeester en wijst erop dat de hoofdstad een groot tekort aan agenten heeft. Er zijn vijfhonderd vacatures; dat is 20 procent van het korps. Het is in de jaren zestig en zeventig niet populair om bij de politie te werken. Iedereen met een uniform is verdacht en deugt niet, zeker niet in de ogen van links Nederland. Smullenbroek vindt wel dat Van Hall andere politiekorpsen om hulp had moeten vragen, maar hij noemt de vvd-motie onaanvaardbaar, hetgeen betekent dat hij zal aftreden als de Kamer die aanneemt. Zover komt het (voorlopig) niet. De oproep van de vvd-fractie wordt verworpen, niet door hand opsteken, maar door opstaan (voor) en zitten (tegen). Alleen de liberalen staan op.

Smallenbroek vindt dat Van Hall als burgemeester wel verantwoordelijk is voor het politieoptreden. Op zijn beurt legt de PvdA-bestuurder de schuld van de rellen bij Provo, de pers en hoofdcommissaris Van der Molen. Die moet zijn functie neerleggen van Smallenbroek, officieel omdat hij niet overweg kan met Van Hall. Dat leidt tot weer een nieuw Kamerdebat. Geertsema herinnert de minister aan zijn uitspraak dat niet de hoofdcommissaris, maar de burgemeester de eindverantwoordelijke is voor het volledig uit de hand gelopen dagelijks leven in de hoofdstad. Hij vindt dan ook dat waar twee heren kijven, beiden het veld moeten ruimen. Maar Smallenbroek houdt Van Hall andermaal de hand boven het hoofd en Geertsema dient een motie van afkeuring in tegen deze 'onbegrijpelijk luchthartige' manier van doen. Alleen de CHU-fractie steunt de liberale oproep tot veroordeling van de bewindsman, maar twee weken later zou Smallenbroek alsnog aftreden, zij het om een geheel andere reden. Achter het stuur ramt hij 's nachts in Den Haag een geparkeerde auto en sleept die tientallen meters mee. De minister heeft een bocht te ruim genomen na een eveneens wat te ruime alcoholconsumptie. Zijn aftreden leidt ertoe dat het gesteggel over de twee Amsterdamse gezagsdragers Van Hall en Van der Molen als een nachtkaars uitgaat. Een klein jaar later, in mei 1967, sneuvelt burgemeester Van Hall alsnog. Een onderzoekscommissie die opdracht van de regering heeft om alles over de rellen in kaart te brengen, concludeert dat de burgemeester gebrekkig leiding heeft gegeven en de politie niet goed heeft aangestuurd.

Historici en politicologen markeren de gebeurtenissen in de zomer van 1966 als het begin van een afnemend vertrouwen in de landelijke politiek. Dat Smallenbroek en dus het kabinet-Cals Van Hall tot zijn laatste snik heeft verdedigd, terwijl in Amsterdam een soort oorlogssituatie heerst, brengt het imago van Den Haag een zware klap toe.

HOOFDPIJN VAN RADIO EN TELEVISIE

Was het het kabinet-De Quay niet gelukt om de verzuiling in het Hilversumse omroepbestel af te breken, het kabinet-Marijnen zou er zelfs over struikelen. In die jaren is de vvd-fractie samen met een deel van de chu-fractie de enige in het parlement die de dominantie van socialisten, katholieken en protestanten op radio en televisie, vruchteloos, probeert te bestrijden. Daarbij weet zij zich verzekerd van de steun van de publieke opinie, maar die doet er niet toe in dit dossier. PvdA, KVP en ARP hebben even geen boodschap aan de stem des volks. De tv-uitzendingen vanaf een eiland in de Noordzee en de popmuziek van Radio Veronica, die vanaf een verankerd schip uitzendt, zijn weergaloos populair. Maar KVP, ARP en PvdA weigeren om het 'bank- en bierkapitaal' toegang tot de ether te geven.

De Reclame Exploitatie Maatschappij (REM) is opgericht om van buiten de territoriale wateren commerciële televisie te brengen. Grootste aandeelhouder is Cornelis Verolme, de Rotterdamse scheepsmagnaat, maar ook de Scheveningse projectontwikkelaar Zwolsman en voormalig vvd-minister Van den Bergh doen letterlijk en figuurlijk een duit in het zakje. De REM begint haar uitzendingen in augustus 1964 vanaf een speciaal hiervoor gebouwd platform, het REM-eiland, dat wordt verankerd in de zeebodem. Dat is meteen een probleem voor een door het kabinet geïnstalleerde commissie die voor 1 juli 1965 moet rapporteren over het gewenste omroepbeleid. In die commissie zitten de fractievoorzitters van de vijf grootste partijen, de omroepvoorzitters én kandidaten voor nieuwe zenders. Dat het een beetje oorlog is in die kringen blijkt wel uit de naam die deze adviesgroep al snel krijgt: pacificatiecommissie. Vondeling bedankt voor de eer, omdat Veronica ook in de commissie zit en zijn fractiegenoot Cors Kleijwegt een jaar eerder een motie heeft ingediend met als strekking dat er ruimte moet komen voor nieuwe, publieke zenders. Niet voor commerciële.

Binnen de kortste keren zijn 350.000 speciale antennes verkocht waarmee TV Noordzee, zoals het station op het REM-eiland officieel heet, kan worden ontvangen. Dat zint het kabinet niet.

Maar omdat de uitzendingen van buiten de territoriale wateren komen, kan het niets doen. Hetzelfde geldt voor Veronica. Het zendschip ligt negen kilometer uit de kust van Scheveningen voor anker. Met de Wet installaties Noordzee weet het kabinet snel een einde te maken aan de REM-televisie. Vier maanden duren de uitzendingen. Dan vliegen drie marinehelikopters naar het platform om de zaak te sluiten en te verzegelen. Drieëntachtig procent van de bevolking vindt dat een schandalige actie.

Aan het zendschip van Veronica durft de regering niets te doen. Het voert een buitenlandse vlag, welke weet men niet. Het schip enteren en de zendinstallatie onklaar maken zou wel eens op een internationale rel kunnen uitdraaien, en daar zit Den Haag niet om verlegen. Radio Veronica blijft tot 1974 in de lucht. In dat jaar maakt het Verdrag van Straatsburg een einde aan het 'piratennest'. Het houdt in dat uitzendingen vanaf schepen en uit vliegtuigen verboden zijn. Dat verdrag bestaat weliswaar al negen jaar, maar Nederland heeft het in al die tijd nog steeds niet geratificeerd. Het is een van de eerste daden van het kabinet-Den Uyl, het populaire Veronica en een aantal andere piratenzenders op de Noordzee het zwijgen op te leggen. In september 1964 heeft de Kamer het wetsontwerp tegen zendpiraten al behandeld. VVD-woordvoerder Cees Berkhouwer, een voormalige advocaat, zegt het absurd te vinden dat de regering zichzelf buiten de eigen territoriale wateren rechtsmacht wil toe-eigenen en ook nog meent straffen aan 'overtreders' te kunnen opleggen. Later zou Berkhouwer nog een bekende Nederlander worden door een reclamespotje op televisie waarin hij oproept: *Melk moet, elke dag!* Zelf drinkt Berkhouwer elke dag iets anders. De Kamer neemt het wetsvoorstel aan met 114 stemmen voor en 19 tegen. De VVD-fractie is unaniem in haar afwijzing. De drie andere tegenstemmers zijn het duo van de Boerenpartij en één lid van de PvdA-fractie. De liberalen stemmen dus tegen een wet waaraan de eigen bewindslieden Toxopeus, Witteveen en Schouwenaar-Franssen zich hebben gecommitteerd. Of zit het toch anders?

De ministerraad vergadert op vrijdag 26 februari 1965 al voor

de achtste keer over de omroepkwestie. Men heeft nog twee dagen om met een nota te komen waarin het kabinet zijn visie op de toekomst van radio en televisie moet geven. Dat heeft de KVP geëist. Er ligt al wel een notitie van minister Bot, waarin hij voorstelt om alleen omroepverenigingen toe te laten die over betalende leden beschikken. Dan zouden er drie categorieën moeten komen met een zendtijdverdeling van 5:2:1. Een omroep met 400.000 contribuanten krijgt vijf keer zoveel zendtijd als een omroep met 100.000 leden. Een nieuwe stichting zou reclamezendtijd verkopen aan het bedrijfsleven, waarvan de opbrengst voor 75 procent naar de omroepen gaat en voor 25 procent naar de dagbladen en tijdschriften die hoogstwaarschijnlijk advertentieomzet verliezen. De bewindslieden komen er niet uit. De verdeling van zendtijd en reclameopbrengsten zaait zoveel verdeeldheid dat premier Marijnen aan het eind van de avond wachtende verslaggevers op het Binnenhof meedeelt dat hij de volgende ochtend naar de koningin gaat om het ontslag van zijn kabinet aan te bieden. Daarvoor heeft Witteveen nog een alternatief voorstel gedaan (minder reclamegeld naar de omroepen), maar dat wordt door vicepremier Biesheuvel van tafel geveegd. De ARP- en KVP-ministers verwijten hun VVD-collega's dat zij er alleen maar op uit zijn het bedrijfsleven toegang te bieden tot de ether. Ook een tweede compromis van de liberale minister van Financiën kan niet op steun rekenen. Hij stelt voor om op het tweede televisienet te experimenteren met reclame en commerciële omroepen en het eerste net aan de bestaande zuilen over te laten. Het helpt niet. De kloof tussen confessionelen en VVD is te groot om nog te overbruggen.

De val van het kabinet-Marijnen over het omroepbeleid maakt deelname van de VVD aan de volgende regering in feite onmogelijk. De overgrote Kamermeerderheid wil het zuilenstelsel overeind houden, opdat KVP, PvdA en ARP zo elk hun 'eigen' omroep kunnen handhaven. De kans dat een nieuw kabinet van katholieken en socialisten het hoofdpijndossier weet af te handelen is veel groter dan met een voortgezette combinatie van confessionelen en liberalen. Dat is dan ook precies wat de volgende

minister-president, de KVP'er Jo Cals, voor ogen heeft. En waarin vvd-fractie leider Geertsema zich vergaloppeert.

Omdat Marijnen geen uitleg heeft willen geven over de diepere roerselen van zijn ministers die tot de crisis hebben geleid, probeert socialistenleider Vondeling hem in een van de bizarste Kamerdebatten ooit uit zijn tent te lokken. Geertsema vindt zo'n verantwoordingsdebat niet nodig, omdat de minister-president altijd namens de gehele regering spreekt en dat in dit geval kennelijk niet kan doen. Er loopt immers een breuklijn door de ministerraad. In de pers heeft hij daags ervoor gezegd dat het het kabinet aan tijd had ontbroken om voor de deadline van 1 maart met een nieuw omroepbeleid op de proppen te komen. Het lijkt hem voor de hand liggend om een lijmpoging te ondernemen. Geertsema wil voorkomen dat de KVP met de PvdA in zee gaat. Maar hij staat alleen en het debat komt er. Dat wil zeggen, de monoloog van Vondeling. Want Marijnen geeft letterlijk en figuurlijk geen krimp. Alleen achter de kale regeringstafel, zonder stukken voor zich, zit hij met de blik op oneindig wie-weet-waar met zijn gedachten. De fractieleiders van de regeringspartijen zijn natuurlijk al door hun bewindslieden ingelicht over de gebeurtenissen in die laatste ministerraad. Zij hebben er geen enkele moeite mee dat de premier zijn lippen verzegeld houdt.

De koningin benoemt Norbert Schmelzer als leider van de grootste fractie tot informateur. Hij moet nagaan of een lijmpoging zin heeft. Dat is niet het geval. Geertsema legt bij hem de wens op tafel om nieuwe omroepen achttien uur zendtijd per week te geven op een eigen televisienet. Dat komt dus redelijk overeen met wat Witteveen in de ministerraad al heeft geprobeerd. Verder moet het aantal omroepleden als criterium voor zendtijd worden geschrapt. ARP en KVP vinden dit pakketje van hun voormalige vvd-vrienden te veel van het goede en blokkeren verdere besprekingen met Geertsema. Schmelzer geeft zijn opdracht terug en Cals neemt het stokje over, nu met de bedoeling om met de PvdA tot zaken te komen. In vervroegde verkiezingen zien de confessionele fracties niets omdat die vermoedelijk gunstig uitpakken voor de vvd. Als die de omroepkwestie

grootscheeps in de campagne inzet, krijgt zij vast en zeker veel steun voor haar verdediging van TV Noordzee en Veronica. De wil van het volk komt alweer even niet goed uit.

Informateur Cals is de eerste in de parlementaire geschiedenis die persconferenties geeft na afronding van een gespreksreeks. Omdat koningin Juliana op Paleis Soestdijk woont, verplaatst Cals zich per helikopter als hij verslag moest uitbrengen om zo min mogelijk tijd te verliezen aan heen en weer reizen tussen Den Haag en Soest. In 1965 is dat een tamelijk spectaculaire vertoning.

Geertsema denkt dat Schmelzer de formatie opzettelijk heeft laten stranden en gelooft dat Cals wél met de VVD wil regeren, maar dat taxeert hij verkeerd. De bedenker van de Mammoetwet wil de omroepkwesatie oplossen en heeft zijn kabinet van KVP, PvdA en ARP binnen een maand voor elkaar. Geertsema wisselt stuivertje met Vondeling en wordt oppositieleider. In het debat over de regeringsverklaring, 55 kantjes vol ambitieuze en kostbare plannen, ziet hij 'bijzonder duidelijk dat de lijn van het beleid van het kabinet-Marijnen fors in socialistische richting is omgebogen'.

Het nieuwe kabinet maakt vaart met het omroepdossier. Zes weken na de beëdiging komt minister Vrolijk (PvdA) van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk met een nota waarbij de VARA, de KRO en de NCRV hun vingers aflikken. Voor nieuwe zendgemachtigden is vrijwel geen plaats. Dat wil zeggen, zij mogen een uur per week invullen op voorwaarde dat ze binnen twee jaar 100.000 leden hebben. Geertsema reageert als een donderwolk.

Verder volgt Vrolijk grotendeels het voorstel van zijn KVP-voorganger. Er komen A-, B- en C-omroepen en de reclamegelden vloeien via de Stichting Ether Reclame naar de staatskas. Met die opbrengsten wil de minister de gevestigde omroepen financieren. Niemand anders dan die omroepen mag gegevens over hun programma's publiceren, dit ook weer tot grote woede van de VVD-fractie, die hierin een aantasting van de persvrijheid ziet. Geertsema stelt vast dat de omroepbazen van de Gooise Matras,

zoals Hilversum ookwel wordt genoemd, een ongekend grote invloed hebben op de coalitiepartijen. Hij kan zich niet voorstellen dat Vrolijk, die in de jaren vijftig parlementair verslaggever van *Het Vrije Volk* en redactiechef van het *Haags Dagblad* was, zich zo de les laat lezen. 'Ik ken de minister als een oprecht man, maar het kost mij toch moeite om aan te nemen dat de minister zelf hierin gelooft.' Andermaal wijst de vvd-voorman erop dat het merendeel van televisiekijkend Nederland programma's wil zien van buiten het verzuilde stelsel. Daarop krijgt hij de wind van voren van de kvp, wier woordvoerder Fons Baeten, bestuurslid van de kro, stelt dat die mensen zich dan maar moeten organiseren in een nieuwe omroepvereniging. Onbedoeld wordt hij op zijn wenken bediend, want een jaar later richt filmproducent en Polygoon-directeur Joop Landré de tros op, die zou uitgroeien tot de grootste omroep van Nederland.

In mei 1966 komt Vrolijk met zijn concept-Omroepwet, uiteraard gebaseerd op zijn eerdere nota. Na de onverwachte val in oktober van de regering fietst het tussenkabinet van premier Jelle Zijlstra het wetsontwerp met succes binnen twee maanden na zijn aantreden door het parlement. In het debat gaat het er fel aan toe tussen de dames Van Someren-Downer en Marga Klompé, de kvp-minister die het wetsvoorstel van haar voorganger Vrolijk moet verdedigen. De vvd zet maar liefst vier woordvoerders in: Berkhouwer, de Drent Klaas van Dijk, Van Someren en Geertsema zelf. De populaire onderwijspecialiste maakt verbaal gehakt van de Omroepwet, zo ernstig dat oud-premier De Quay, inmiddels minister van Verkeer en Waterstaat en vicepremier, in zijn dagboek noteert dat Haya toekomstige regeringssamenwerking tussen kvp en vvd vrijwel onmogelijk maakt. 'Een beschamend stukje gelegenheidswetgeving ter beveiliging van gevestigde belangen, ontstellend, onwaarachtig en oerconservatief,' klinkt anno nu best netjes, maar komt in 1967 heel hard over, zeker voor draaiende televisiecamera's. De polarisatiestrategie van Hans Wiegel moet nog beginnen, maar Van Someren-Downer heeft alvast een voorschot genomen. De Omroepwet wordt aangenomen met 91 tegen 38. Tegen stemmen, behalve de vvd-

fractie, twee derde van de CHU, klein rechts en klein links en het lid Vredeling van de PvdA-fractie.

De jaren zestig staan bekend als een periode waarin de saaie burgerlijkheid van het decennium daarvoor plaatsmaakt voor vrijgevochten gedachten en daden op onder meer seksueel gebied. In 1967 verschijnt de dan 21-jarige Phil Bloom uit Berkel en Rodenrijs geheel naakt in een satirisch VPRO-programma op tv. De studente van de Rietveldacademie wordt wereldnieuws. De Tweede Kamer staat op haar kop. Toch valt het wel mee met het conservatief gehalte van de parlementariërs. Hier toont de VVD zich op haar progressiefst, en passeert vrijwel alle andere fracties links. Zo is het verboden om reclame te maken voor voorbehoedsmiddelen als condooms en de pil. Ook mogen 'kapotjes', zoals die in die tijd worden genoemd, niet zichtbaar op de toonbank bij de drogist liggen, noch in een automaat worden aangeboden. Jongens en meisjes onder de achttien jaar mogen ze niet gebruiken. Dat is strafbaar, want het is een misdrijf. Het is aanvaankelijk de PvdA die als eerste pleit voor verandering. De huisarts Jan Lamberts uit Rotterdam-Zuid vraagt in 1964 om de instelling van een commissie die moet adviseren over de wenselijkheid van subsidiëring van de voorlichting over anticonceptie, geboortebeperving en het huwelijk. De VVD vindt dit te slapjes en wil dat de Nederlandse overheid internationaal het voortouw neemt bij het voeren van een actieve geboortepolitiek. Wel vindt Netty ten Broecke Hoekstra dat de NVSH subsidie dient te krijgen. De Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming is midden jaren zestig onder het progressieve volksdeel op het hoogtepunt van haar populariteit: ze heeft 200.000 leden. Tegenwoordig telt ze nog geen half procent daarvan. Het kabinet-Cals besluit in 1966 om de NVSH 50.000 gulden per jaar te geven; bovendien is het bereid om gebruik van voorbehoedsmiddelen door middelbare scholieren uit de sfeer van het strafrecht te halen. Het verlaagt de leeftijd waaronder het gebruik van pil en condoom verboden is van achttien naar zestien jaar. Het duurt wel tot 1969 voor dit besluit van kracht wordt.

BIJLMERMEER

Als minister dient Toxopeus in 1961 een wetsvoorstel in bij de Kamer voor grootschalige woningbouw aan de zuidoostelijke rand van Amsterdam: de Bijlmermeer. De hoofdstad kampt met grote woningnood en kan op eigen grond niet veel meer uitbreiden. Jaren later krijgt hij Van Someren tegen zich, want zij was het niet met Toxopeus eens dat een nieuwe gemeente eventjes 100.000 nieuwe woningen zou kunnen bouwen. De opvolger van Oud was van plan om de toenmalige gemeente Weesperkarspel tot grote hoogte te verheffen en haar de eer te geven redder van de hoofdstedelijke woningzoekenden te worden. Ook het stadsbestuur van Amsterdam ziet dat anders. Het lanceert een enorme campagne om het beoogde bouwgebied te annexeren. Toxopeus houdt vol en laat de Amsterdamse tak van de vvd, die ook voor annexatie is, weten dat hij niet wijkt voor de druk. De wortels van Van Someren-Downer liggen in Amsterdam; zij is zes jaar redacteur bij *De Telegraaf* geweest als ze in 1959 haar entree in de Kamer maakt. Haar fractieleider Geertsema dreigt in 1964 nog met een kabinetscrisis als de Kamer het wetsontwerp niet wil aannemen. De KVP van Schmelzer is na aanvanke-lijk verdeeld te zijn inmiddels ook op de hand van Amsterdam. In oktober 1964 verloopt het debat over Toxopeus' voorstel in een regelrechte crisissfeer. Woordvoerder Volkshuisvesting Martin Visser, een ondernemer met een schildersbedrijf, en Van Someren willen tegenstemmen. Toxopeus dreigt met aftreden, niet in de vergaderzaal, maar achter het 'groene gordijn', de smalle wandelgang waar informeel wordt overlegd en waar de leden en bewindspersonen hun nicotinebehoefte op peil brengen; vrijwel iedereen rookt in die tijd nog. Zeker Edzo Toxopeus, die wordt zelden zonder sigaret gezien. Visser zwicht voor deze verbale druk, maar Van Someren-Downer bepaald niet. Zij steunt als enige in de vvd-fractie het amendement van PvdA'er Johan Scheps, dat tot doel heeft om de Bijlmermeer onderdeel van de gemeente Amsterdam te maken. Dat lukt, want de Kamer neemt het met een niet al te grote meerderheid van 74 tegen 67 stemmen aan. Alle volksvertegenwoordigers uit Amsterdam of met een Am-

sterdamse achtergrond stemden voor het amendement, waarmee de minister zijn plan moet aanpassen. Dat doet hij. De hoofdstad krijgt de Bijlmermeerpolder aanvankelijk voor twaalf jaar toegewezen. Later wordt het nog een keer uitgesteld tot 1987. Dan valt het gebied onder stadsdeel Zuidoost. Het is de vraag of dat de beste oplossing is geweest. Als de Bijlmer evenals Almere een zelfstandige groeikern was geworden, was er veel meer rijksgeld naartoe gegaan en zou de ontwikkeling van de megawijk er wel eens heel anders uitgezien kunnen hebben.

DE NASLEEP VAN '40-'45

Dinsdag 20 september 1966 is in diverse opzichten een bijzondere dag. Het is stralend weer, geen wolkje aan de lucht. Bij een temperatuur van twintig graden loopt iedereen in Den Haag nog zonder jas op straat. In de Tweede Kamer biedt minister van Financiën Vondeling de Miljoenennota 1967 aan, waarover het kabinet-Cals nog geen maand later zal struikelen in de Nacht van Schmelzer. Daaraan voorafgaand heeft koningin Juliana de troonrede uitgesproken voor de verenigde vergadering van de Staten-Generaal. Terwijl de vorstin met prins Bernhard en, voor het eerst, met Beatrix en Claus weer in de gouden koets terugrijdt naar Paleis Noordeinde, en opgeschoten anti-Oranjeklanten op de Kneuterdijk drie rookbommen naar de koets keilen, loopt de 48-jarige Jan Baas met een mengeling van ingehouden woede en lichte spanning terug van de Ridderzaal naar het gebouw van de Eerste Kamer.

Om halfvier die middag opent de nieuwe voorzitter professor J.P. Mazure de vergadering van de senaat voor de beëdiging van de nieuwgekozen leden. Baas zelf zit al zes jaar voor de vvd in de *chambre de réflexion*. Een van de nieuwelingen is de zeventien jaar oudere ir. Hendrik Adams, die namens de Boerenpartij zitting mag nemen in het deftige huis dat in 1650 werd gebouwd als vergaderplek voor de machtige Staten van Holland en West-Friesland.

Baas vraagt al snel het woord voor een 'persoonlijk feit'. Dat is hoogst ongebruikelijk. Politici worden geacht het algemeen

belang te dienen en niet hun eigen belang. Toch geeft de nieuwe voorzitter de liberale senator het woord, vermoedelijk omdat hij al weet wat er gaat komen. Baas brandt los. Hij vertelt hoe hij als bestuurslid van het Wageningen Studentencorps in oktober 1941 besloot om de sociëteit te sluiten, omdat de Duitse bezetter had verordonneerd dat alle joodse studenten uit het verenigingsleven moesten worden verstoten. Omdat verder studeren niet mogelijk was, vindt hij een jaar later een baan als leraar aan de Rijkslandbouwschool in Emmen. Daar leert hij Adams kennen, die er ook lesgeeft. Van hem waren zijn nationaalsocialistische sympathieën bekend. 'Vele leerlingen die ternauwernood aan de arbeidsinzet waren ontkomen heeft hij trachten te beïnvloeden. In april 1944 kwam het tot een conflict. De leraar pluimveeteelt, de heer Adams, zou het op prijs stellen indien ook hij op de openbare eindles, waarin ook de diploma's zouden worden uitgereikt, de leerlingen over zijn vak zou mogen ondervragen. De leraarsvergadering was niet bereid aan dit verzoek te voldoen: men vreesde in het openbaar een politieke demonstratie. Na de beslissing ontstond een fel en scherp debat. De heer Adams voegde mij toe: "Ik, Adams, zal ervoor zorgen dat jij zo spoedig mogelijk wordt gedeporteerd." De echo heeft mij nog vele jaren in de oren geklonken.'

Adams is na de oorlog veroordeeld wegens collaboratie met de Duitsers. De man ondertekende zijn brieven met 'Heil Hitler' en hij schreef antisemitische stukken in een NSB-blad. Hij kreeg anderhalf jaar cel en voor tien jaar ontzetting uit het actief en passief kiesrecht. In 1966 was zijn blazen juridisch gezien weer schoon.

Na sluiting van de vergadering begeven de senatoren zich naar de koffiekamer. Daar roept de voormalige nazisympathisant 'Proleet!' in de richting van Baas. Die weet zich even niet meer te beheersen en geeft Adams een stoot voor zijn hoofd met een blauw oog als resultaat. Twee weken later maakt de senator van de Boerenpartij evenmin vrienden als hij in een vervolgdebat over zijn persoon het liberale Tweede Kamerlid Zegering Had-ders ervan beschuldigt ondergedoken Engelse piloten aan de

Duitsers te hebben verraden. Deze 'onderkoning van Drenthe', met als thuisbasis Emmen, is hiervan inderdaad na de bevrijding beschuldigd, maar wegens het ontbreken van bewijs vrijgesproken. Vervolgens probeert Adams de opstelling van de VVD te verklaren uit het vermoeden dat zij sinds 1963 voortdurend stemmen verliest aan de Boerenpartij. Hoon is zijn deel. Baas vindt dat zijn opponent moreel niet het recht heeft om weer politiek actief te zijn. 'Hoewel hij zijn straf heeft ondergaan, heeft hij niet het recht van ons te verlangen dat wij vergeten.' Alle andere woordvoerders nemen afstand van Adams, zeker na zijn aantijging aan het adres van Zegering Hadders. Ook zijn eigen fractiegenoot Aart Snoek distantieert zich van hem; hij wist niet van het oorlogsverleden van zijn buurman in het groene bankje. Later die maand trekt Adams zich terug en komt zijn zetel ter beschikking.

Dan heeft zijn aanval op Zegering Hadders inmiddels ook aan de andere kant van het Binnenhof tot een rel geleid. Tijdens de algemene politieke beschouwingen volgend op Prinsjesdag begint Boer Koekoek ook nog eens op Zegering Hadders in te hakken. Hij stelt dat hij destijds is vrijgesproken dankzij 'kruiwagens'. Fractie leider Toxopeus is furieus. Hij eist dat Koekoek zijn beschuldiging hardmaakt of intrekt. Koekoek doet geen van beide, waarop de VVD-leider een motie indient die de insinuaties veroordeelt. Die wordt aangenomen met slechts twee stemmen tegen: Koekoek en zijn rechterhand P. Voogd. Die zou even later uit de fractie stappen, omdat Boer Koekoek Adams bleef steunen.

Op de dag dat landbouwingenieur Adams de prominente VVD'er van verraad beschuldigt, speelt zich in de Tweede Kamer een debat af dat nog veel meer emoties oproept. Het gaat om de tijdelijke overplaatsing naar een Duits ziekenhuis van de oorlogsmisdadiger Willy Lages, die 70.000 Amsterdamse joden heeft laten afvoeren. Op deze 4e oktober blijkt de tot levenslang veroordeelde chef van de Sicherheitsdienst al vier maanden in een kuuroord in West-Duitsland te liggen. Het oorlogstribunaal had hem in 1949 tot de dood veroordeeld, maar Juliana weigerde dat tot tweemaal toe te bekrachtigen.

Fractieleader Toxopeus interrumpeert Boer Koekoek, 12 oktober 1966. Achter hem de VVD-fractie met vooraan Johan Witteveen en Cees Berkhouwer. NATIONAAL ARCHIEF

Twintig jaar na de bevrijding ligt alles wat met Duitsland te maken heeft nog heel gevoelig in de Nederlandse maatschappij. Professor Loe de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en van joodse afkomst, heeft vijf jaar lang in de televisieserie *De Bezetting* met veel gezag verteld wat de Duitsers ons hadden aangedaan. In die tijd verschijnt ook het standaardwerk *Ondergang* van zijn collega-historicus Jacques Presser. Daarin beschrijft hij hoe 100.000 Nederlandse joden systematisch en niet zelden met hulp van Nederlandse autoriteiten naar de vernietigingskampen werden afgevoerd. En dan komt kroonprinses Beatrix ook nog eens uitgerekend met een Duitser aanzetten, die lid is geweest van de Hitlerjugend en in de Wehrmacht heeft gediend, zij het dat hij geen vuile handen had gemaakt.

In die sfeer legt minister Samkalden (Justitie, PvdA) op 4 ok-

tober 1966 uit waarom hij tot het besluit is gekomen om de 64-jarige voormalige ss-Sturmbahnführer (majoor) een uitstapje naar zijn Heimat te gunnen. Begin juni is in het gevangenisziekenhuis van Vught darmkanker geconstateerd. Op 9 juni is de medeplichtige aan massamoord op eigen verzoek naar een ziekenhuis in de Harz vervoerd; de minister informeert de Kamer een dag later, schriftelijk. De artsen die Lages hebben onderzocht, gaan ervan uit dat hij geen drie maanden meer te leven heeft. Het is niet uit 'deernis, niet uit barmhartigheid, niet uit medelijden, maar uit respect voor het Nederlandse strafstelsel' dat de oorlogsmisdadiger Willy Lages in zijn eigen land mag sterven.

In juli stellen Duitse artsen vast dat hun patiënt helemaal geen darmkanker heeft. Lages heeft wel een darmkwaal, maar die is goed te opereren. Begin september meldt Samkalden de Kamer dat de voormalige ss'er niet terugkeert naar zijn Nederlandse gevangenis. West-Duitsland levert geen onderdanen uit aan andere landen, dus de vogel is gevlogen. Ruim een week later demonstreren tweeduizend man (vooral verzetsstrijders) in Amsterdam met spandoeken HAAL LAGES TERUG.

De communist Marcus Bakker noemt het een belediging van het parlement en het Nederlandse volk om hen pas te informeren over het vertrek van de oorlogsmisdadiger op een tijdstip dat hij al terug is in West-Duitsland. Cees Berkhouwer spreekt zich ook uit tegen deze gratieverlening 'door een administratieve zijdeur'. Hij vindt het besluit tot strafopschorting juridisch niet houdbaar. Hij vraagt de Kamer zich uit te spreken over zijn niet echt harde standpunt dat de strafonderbreking moet worden betreurd. Maar de regeringsfracties en de CHU steunen de minister en Berkhouwer krijgt alleen steun van de CPN, de PSP en de Boerenpartij.

Een maand na het Kamerdebat wordt Lages ontslagen uit het Duitse ziekenhuis; hij loopt weer als een kieviet. Kort voor het kerstreces van 1966 vraagt Berkhouwer nog maar eens wat de regering doet om hem terug te krijgen in de gevangenis van Breda, waar nog drie andere Duitse oorlogsmisdadigers vastzitten. Het antwoord luidt dat de man nog steeds ernstig ziek is. Lages overlijdt uiteindelijk in 1971.

OP WEG NAAR DE NACHT VAN SCHMELZER

Met Johan Witteveen in het kabinet-Marijnen op Financiën wil de vvd-fractie belastingverlaging. Toezeggingen van eerdere kabinetten sinds 1945 over lagere belastingen zijn telkens weer ingetrokken. In de verkiezingscampagne van 1963 belooft de vvd haar kiezers evenals in 2012 een lastendouceurtje. Vooral de middeninkomens zullen profiteren. Maar Witteveen kan het niet waarmaken en Geertsema legt zich erbij neer dat het in 1964 niet lukt. In *de Volkskrant* verschijnt een cartoon waarin een boze vvd'er zijn lidmaatschapskaart bij Witteveen op het bureau gooit met de woorden: 'Wilt u voortaan uw verkiezingspraatjes voor u houden!'

Dat het niet kan, heeft alles te maken met de snel uitdijende rijksoverheid én de loonstijging van 10 procent die aan de ambtenaren toevalt. Maar onverwacht maakt kvp-leider Schmelzer het zijn vvd-collega in de Kamer in oktober 1964 nog knap lastig door belastingverlaging te eisen per 1 juli 1965. Witteveen blijft volhouden dat hij er niet aan kan beginnen en Geertsema steunt hem daarin. De gehaaide katholieke politicus haalt Geertsema volledig door de mangel. De vvd is toch altijd voor belastingverlaging, meer dan andere fracties? Wat zullen we nu krijgen? Als het zo gaat, moet minister Witteveen maar aftreden, dreigt Schmelzer. Geertsema ziet zich voor een dilemma geplaatst: zijn minister blijven steunen of toch maar kiezen voor het liberale gedachtegoed waartoe een kleinere overheid en dus belastingverlaging behoort. Hij kiest voor het laatste. Witteveen schrikt zich te pletter. In de ministerraad van eind november besluit het kabinet niettemin tot een belastingverlaging van 1 miljard gulden, door te voeren in twee stappen van 500 miljoen. Witteveen vergeet alle argumenten tegen belastingverlaging, toont zich het summum van flexibiliteit en maakt van tegenvallers meevallers. Bij het aantreden van Vondeling als minister van Financiën, april 1965, blijkt het begrotingstekort voor dat jaar 450 miljoen gulden hoger te liggen dan Witteveen heeft beweerd om de belastingverlaging te kunnen 'verkopen'. Uit de Miljoenennota voor 1967 blijkt dat tekort al te zijn opgelopen naar 1,4 miljard. Daar-

bij opgeteld extra uitgaven van de ministers van het centrum-linkse kabinet-Cals ten bedrage van 1,7 miljard gulden, is er een gat in de schatkist waaruit 3,1 miljard weglekt. Dit bedrag is vergelijkbaar met 10 miljard euro nu.

Toxopeus en Witteveen keren in april 1965 terug in de vvd-fractie. Wanneer Vondeling in het kabinet de post Financiën van Witteveen overneemt, is Theo Joekes degene die voorlopig het woord mag voeren over alles aangaande de schatkist. In de fractie geldt dat een teruggekeerd bewindspersoon een jaar lang niet over zijn portefeuille mag debatteren, althans niet in het openbaar.

Achter de schermen is het wel degelijk Witteveen die de eerste rijksbegroting van zijn socialistische opvolger Vondeling fileert. Hij stelt vast dat het kabinet-Cals flink met de buidel wil gaan rammelen en bedenkt samen met Joekes een eigen begroting – een tegenbegroting. In die tijd zijn er nog geen fractiecommissies en beleidsmedewerkers; eenieder moet dus met zijn eigen verhaal komen over het desbetreffende ministerie in zijn portefeuille. In een aantal sessies bij zowel Joekes als Geertsema thuis bedenken zij tussen Prinsjesdag en de Algemene Politieke én Financiële Beschouwingen uitgavenbeperkingen per departement. Al in de jaren zestig heeft de PvdA de naam ontwikkeld met belastinggeld te smijten, terwijl de vvd juist een zo klein mogelijke overheid nastreeft. De Miljoenennota van Vondeling voorziet in een uitgavenstijging van één miljard gulden, nu te vergelijken met ongeveer 3,3 miljard euro. Tegelijk wil het kabinet de belastingen met eenzelfde bedrag verhogen. Witteveen, Joekes, Geertsema en Toxopeus besluiten om per ministerie amendementen in te dienen. Joekes, pas drie jaar Kamerlid, presenteert zijn tegenbegroting op een persconferentie in Nieuwspoor, wat nogal ongebruikelijk is voor een oppositiepartij. Bovendien is het ook nieuw om een plan naar buiten te brengen nog voor het in de Kamer aan de orde is geweest. Maar het werkt wel. De kranten pakken de volgende dag groot uit en de term 'plan-Joekes' is geboren. Het is dan ook de eerste keer dat een Kamerfractie een eigen rijksbegroting indient. Die gaat uit van een miljard

gulden minder uitgaven, waarvoor KVP-minister Bogaers met 420 miljoen het grootste aandeel moet leveren door 15.000 van de 125.000 geplande sociale huurwoningen over te hevelen naar de vrije sector. Tevens zou dan de voorgenomen belastingverhoging moeten vervallen. Ook moet de Rijksgebouwendienst het met 34 miljoen gulden minder doen (ruim 100 miljoen euro nu), maar dat kan niet meer, omdat de dienst al allerhande verplichtingen is aangegaan en projecten al in de steigers staan. Witteveen merkt vertwijfeld op dat het enige wat er dan nog overblijft van het budgetrecht van de Kamer het recht is om rijksuitgaven te verlagen. Maar het amendement hiervoor haalt het bij lange na niet, zoals de PvdA en de drie confessionele fracties ook de andere wijzigingsvoorstellen wegstemmen.

In 1966 komt aan het licht dat minister Bogaers zijn begroting in ruime mate overschrijdt en daarover met Vondeling en Cals botst. Maar hij gaat gewoon door. Tegelijk wil de socialistische minister van Financiën niet het stempel krijgen dat hij tegen de bouw van meer goedkope huurwoningen is, zelfs als het rijk het niet meer kan betalen. Het leidt in de Kamer tot felle confrontaties tussen Witteveen en Bogaers. Daarmee zet Witteveen de eigenlijke portefeuillehouder Martin Visser weg. Deze ondernemer met een schildersbedrijf is de eerste die voor de vvd het woord voert over middenstandszaken. Ook is hij de eerste die eind jaren vijftig al iedereen tutoyeert in de Kamer, wat ongeveer hetzelfde is als vloeken in een volle kerk. Terwijl Visser op dat moment niet serieus wordt genomen, legt Witteveen het af tegen de gesloten coalitierijen. Hij is een roepende in de confessioneel-socialistische woestijn.

Op dinsdag 11 oktober 1966 begint de Tweede Kamer aan de algemene beschouwingen over de Miljoenennota voor het komende kalenderjaar. Toxopeus, inmiddels weer fractievoorzitter, dreigt in de aanloop naar het debat met een motie van afkeuring omdat de rijksuitgaven exploderen en het kabinet de lasten bij de burger legt. Hij vindt dat de ploeg van Cals moet opstappen; in kringen van de PvdA en de KVP denken velen er kennelijk ook zo over. Dat Jo Cals lijsttrekker wordt bij de volgende verkiezin-

gen staat geenszins vast, en ook Vondeling is zijn populariteit goeddeels kwijt. Het is dan al duidelijk dat Joop den Uyl de volgende socialistenleider wordt.

De rechterflank van de KVP-fractie ziet die VVD-motie in spel wel zitten. Deze grote groep binnen de vijftigkoppige fractie vindt het uitgavenbeleid van Cals c.s. veel te ruim. Een meerderheid wil liever met de liberalen regeren, terwijl Cals zich nogal eens negatief uitlaat over de vroegere samenwerking van zijn partij met de VVD. Dit is de diepere achtergrond van wat aan het einde van die week tot de val van het kabinet leidt. Om met de latere succesleider Bolkestein te spreken: 'Het gaat in de politiek nooit om waarover het gaat.'

Schmelzer wil het initiatief bij Toxopeus weghalen om te voorkomen dat zijn fractie verdeeld gaat stemmen. Hij vraagt, na het kabinet eerst uitvoerig te hebben geprezen, om feitelijk nieuwe voorstellen te doen voor de rijksuitgaven in 1967. Cals en Vondeling beschouwen dat als een motie van wantrouwen en willen er niet aan. De KVP-aanvoerder dient dan daadwerkelijk een motie in, die 's nachts om twintig minuten voor vijf met 75 tegen 62 stemmen wordt aangenomen door bijna de gehele KVP-fractie, de VVD, CHU, GPV, SGP en Boerenpartij. Het debat wordt integraal uitgezonden op televisie en dat leidt tot heel wat protesten van kijkers, die via telefoon en telegrammen Kamervoorzitter Van Thiel bekritisieren om de lange ingelaste schorsingen. Zo onderbreekt hij het debat van kwart over twee tot halfvier om de fracties gelegenheid te bieden intern te overleggen. Wanneer Schmelzer zijn motie indient, schorst hij de zitting op verzoek van de premier weer, van kwart voor tot tien over vier. Als tv-kijker kun je natuurlijk niet in die pauzes naar de keuken en de wc blijven lopen, en zappen naar een andere zender kan ook niet, want er is geen andere zender.

Het kabinet-Cals gooit de handdoek in de ring. Enkele uren later, zo'n zestig kilometer naar het noorden, richten 44 politiek geïnteresseerden een nieuwe partij op: Democraten 66. Onder de initiatiefnemers bevindt zich de Amsterdamse VVD'er Hans Gruijters, tot voor kort fractievoorzitter in de gemeenteraad van

de hoofdstad en chef van de buitenlandredactie van het *Algemeen Handelsblad*. Op de huwelijksdag van Beatrix en Claus eerder dat jaar heeft Gruijters geweigerd om naar de receptie in het Paleis op de Dam te gaan. Hij behoort tot degenen die het onbestaanbaar vinden dat de kroonprinses twintig jaar na de bevrijding uitgerekend met een Duitser trouwt en daarbij kennelijk voorbijgaat aan de gevoeligheden die nog leven bij nazaten van (joodse) slachtoffers en oud-verzetsmensen. De vvd neemt hem dat niet in dank af. Vooral Toxopeus veegt de vloer met hem aan, eerst tijdens een onderhoud samen met Harm van Riel op het partijkantoor, later bij hem thuis in Breda. Voor Gruijters is dat een brug te ver; hij is er niet de man naar om zich door wie dan ook de les te laten lezen. Hij verlaat de vvd en richt zeven maanden later met zijn collega Van Mierlo (toen chef opiniepagina van het *Algemeen Dagblad*) D'66 op.

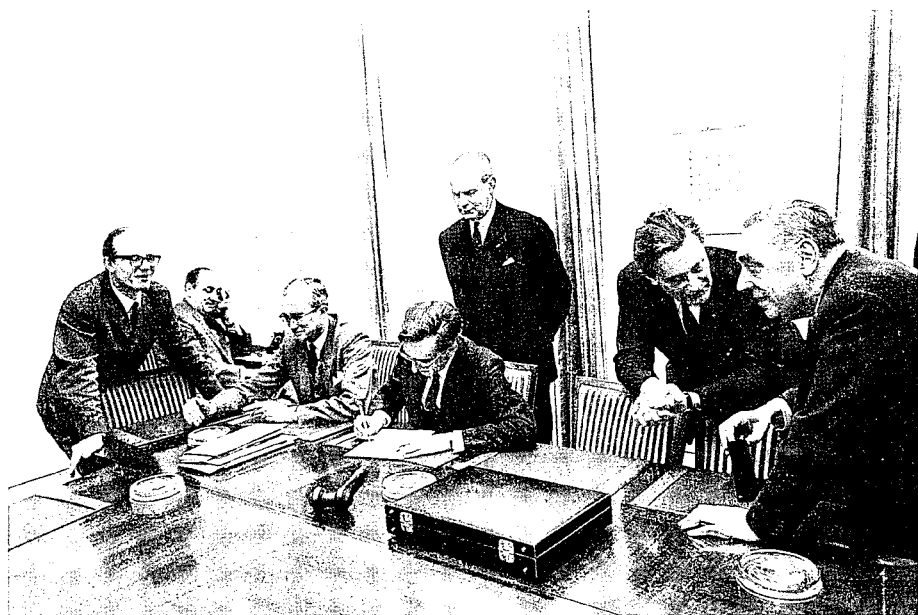
Gruijters en Wiegel zijn vrienden in die Amsterdamse jaren. Op zondagavonden heffen ze het glas en praten over politiek, maar ook over 'gewone' zaken. 'Zo heb ik zijn zoontje nog zijn eerste woordje geleerd: niet mama of papa, maar poep!' Wiegel nu, terugkijkend, acht de kans groot dat D'66 nooit zou zijn opgericht als de vvd-leiding Gruijters in 1966 milder had behandeld. Gruijters zelf, overleden in 2005, dacht er ook zo over. Jaren later stelde hij in een vraaggesprek dat zijn partij niet zou zijn opgericht als de vvd in de jaren zestig open had gestaan voor de veranderende maatschappij.

De nieuwe partij van sociaalliberalen stormt vier maanden na de val van het kabinet uit het niets met zeven zetels de Tweede Kamer in. Het tussenkabinet van KVP en ARP onder premierschap van Jelle Zijlstra heeft vervroegde verkiezingen uitgeschreven voor 15 februari. De vvd wint met lijsttrekker Toxopeus één zetel en komt op zeventien, maar verder verandert er nogal wat in het parlement. KVP en PvdA krijgen klappen en verliezen veertien zetels, terwijl Boer Koekoek onverminderd populair blijft en met vier zetels winst op zeven uitkomt. Er breekt een nieuwe periode aan in de Nederlandse politiek. De zwevende kiezer

maakt zijn opwachting, de jaren van min of meer stabiele aanhang van de gevestigde partijen zijn voorbij. Vooral de drie christelijk georiënteerde fracties van KVP, ARP en CHU moeten zich opnieuw uitvinden. De ontzuiling is begonnen, definitief.

Als winnaar van de verkiezingen (twee zetels winst) krijgt de ARP het initiatief om een nieuwe regeringscoalitie te boetseren. Den Uyl en Toxopeus hebben er in de verkiezingscampagne geen misverstand over laten bestaan: zij willen niet met elkaar in een kabinet gaan zitten. Dat maakt het voor demissionair premier en informateur Zijlstra makkelijk. Hij schrijft een regeerakkoord op hoofdlijnen, dat voor 80 procent over financieel-economisch beleid gaat. De voorzitters van de vijf grootste fracties mogen erop reageren. Toxopeus, Schmelzer, Biesheuvel en Beernink kunnen zich er goed in vinden, maar Den Uyl wil niet inhoudelijk ingaan op Zijlstra's plan van aanpak voordat hij een keuze heeft gemaakt tussen zijn fractie en die van de vvd. Die keuze is nu snel gemaakt en de PvdA wordt weggezet.

Toxopeus zorgt vervolgens nog wel even voor de nodige onrust; hij wil alleen een akkoord tekenen met KVP, ARP en CHU als Zijlstra weer minister-president wordt, omdat hij zo'n beetje de enige is die verstand heeft van economie en overheidsfinanciën. De andere fractievoorzitters volgen hem daarin. Maar Zijlstra wil helemaal geen premier meer worden; hij heeft zijn zinnen gezet op de prestigieuze post van president van De Nederlandse Bank, waar M. Holtrop na 21 jaar met pensioen gaat. Wat hem betreft wordt Biesheuvel premier, maar daar gaat Toxopeus dwars voor liggen. De vvd-fractie is nog niet vergeten dat de boomlange antirevolutionair zich als een weinig betrouwbare kameleon heeft laten kennen door eerst in het kabinet-Marijnen met de liberalen te regeren, vervolgens met de PvdA in het kabinet-Cals te acteren en het 'linkse' beleid met verve te verdedigen, om daarna nog eens zonder vvd en PvdA in het tussenkabinet-Zijlstra verder te gaan als vicepremier. Schmelzer komt nu in beeld als leider van de grootste fractie, maar hij bedankt wegens een sterfgeval in zijn gezin. Hij schuift Piet de Jong naar voren, minister van Defensie in het demissionaire kabinet.

Overleg tijdens de kabinetsformatie, 16 maart 1967. Toxopeus belt, terwijl Rietkerk, Witteveen en Joekes de stukken doornemen. Rechts Tuijnman en Mike Keyzer. Achter Theo Joekes staat Hans de Koster. NATIONAAL ARCHIEF

Koningin Juliana doet eerst een beroep op haar vertrouweling oud-premier Beel, nu vicepresident van de Raad van State. Hij moet de lucht tussen Toxopeus en Biesheuvel klaren en de heren uit elkaar trekken. Dat lukt, en Biesheuvel wordt formateur. Maar hij overspeelt zijn hand door voor de belangrijkste departementen (Financiën en Economische Zaken) zelf de ministers te willen aanwijzen. Dat gaat de fractievoorzitters te ver en De Jong mag alsnog aan de bak. Van de veertien ministeries krijgt de vvd er drie: Financiën met Johan Witteveen, die tevens vicepremier wordt, Justitie met de Leidse hoogleraar Carel Polak, en Defensie met Willem den Toom, die daar al eerder zat als staatssecretaris. Volkshuisvesting gaat naar de ARP, waar ir. W.F. Schut komt te zitten, maar niet dan nadat Biesheuvel zijn eerdere kandidaat, Willem Aantjes, had teruggetrokken. Het zou nog elf jaar duren

voordat professor Loe de Jong van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Aantjes aanwijst als voormalige ss'er en kampbewaker, maar de ARP-leider weet in 1967 al dat er iets niet in de haak is met het verleden van de dan 44-jarige opkomende ster in de fractie. De Binnenlandse Veiligheidsdienst (voorloper van de AIVD) heeft niets belastends over Aantjes, maar Biesheuvel krijgt zijn informatie van partijvoorzitter Berghuis. Pas in de nieuwe eeuw wordt de afgeschoten politicus gerehabiliteerd.

In de fractie van voor het eerst zeventien vvd'ers verschijnen maar liefst acht nieuwelingen. Van hen is Gerard (Bill) Koudijs met 61 jaar veruit de oudste. Deze hoge marineofficier is al met pensioen wanneer hij zijn plaats in de groene Kamerbankjes inneemt. Koudijs voert vijf jaar het woord als defensiespecialist en zwaait in 1972 af. Johan Schlingemann is een Limburger die wortelschiet in agrarisch Zeeland en als landbouwwoordvoerder zijn werk doet voor de fractie. Schlingemann is een behoorlijk conservatieve liberaal. Hij is tegen de opheffing van de ongelijkheid tussen man en vrouw in het huwelijk. Tot 1968 is de man juridisch de baas in huis. Ook stemt Schlingemann in de Eerste Kamer tegen abortus en tegen de openstelling van zwembaden op zondag.

Els Veder-Smit komt uit de gemeenteraad van Leeuwarden. Zij ontwikkelt zich tot deskundige op het terrein van volksgezondheid en zal in 1975 samen met fractiegenoot Aart Geurtsen een initiatiefwetsvoorstel indienen voor legalisering van abortus. In het kabinet-Van Agt/Wiegel (1977-1981) wordt Veder-Smit staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne. Geurtsen is een Rotterdamse advocaat die behalve justitiële onderwerpen ook de belangen van de middenstand in zijn portefeuille heeft. In de jaren zeventig komt hij samen met kvv'er Van Schaik met een plan om casino's in Nederland toe te staan, mits de winst naar de staatskas vloeit. Koos Rietkerk komt uit werkgeverskringen. Hij is acht jaar directeur van een voorloper van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (vno). Een weinig spraakmakende man, die niettemin wel carrière maakt in de politiek. Eerst als fractievoorzitter in de periode 1977-1981, vervolgens als mi-

nister van Binnenlandse Zaken in het eerste kabinet-Lubbers. Rietkerk overlijdt in 1986 zeer plotseling op 58-jarige leeftijd achter zijn bureau op het ministerie.

Henk Vonhoff heeft in 1948 de oprichting van de vvd meegemaakt als zeventienjarige jongeling; hij is daar in contact gekomen met Schil Overwater, met wie hij bevriend raakt. De geboren en getogen Amsterdammer staat tien jaar voor de klas als leraar geschiedenis wanneer hij zijn entree maakt in de vvd-fractie. Hij ontwikkelt zich tot onderwijs- en defensiewoordvoerder en wordt in 1971 staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk. Henk Koning is een belastingambtenaar op Financiën en lid van provinciale staten in Zuid-Holland op het moment dat hij op het Binnenhof arriveert. Hij zal er lang vertoeven. Koning wordt twee keer staatssecretaris (Binnenlandse Zaken en Financiën) en maakt vijf fracties mee. Gedurende tien jaar is hij de fiscaal specialist van de vvd.

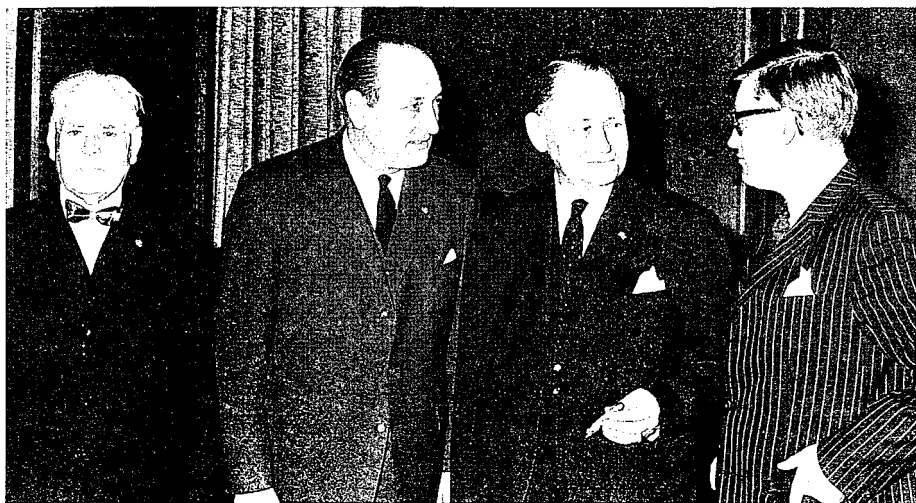
Met 25 jaar is Wiegel veruit het jongste Kamerlid wanneer hij op 18 april 1967 de vrijgekomen zetel van Witteveen inneemt, die minister van Financiën en vicepremier is in het kabinet-De Jong. Hij is zelfs de jongste volksvertegenwoordiger ooit. De oudste zoon van een Amsterdamse meubelmaker, tot voor kort nog voorzitter van de JOVD, schopt het ver in de vvd. Vier jaar later is hij al fractievoorzitter. Tot die tijd is hij woordvoerder Volkshuisvesting en Binnenlandse Zaken. Wiegel, die tot de top drie van belangrijkste vvd'ers moet worden gerekend, herinnert zich nog zijn maidenspeech: 'Het ging over artikel 113 van de Provinciewet. Mijn lijn was dat de uitzonderingsbepalingen in dat artikel moesten worden geschrapt. De PvdA'er Huub Franssen wilde dat niet. Hij mocht niet interrumperen, omdat het mijn eerste optreden in de Kamer was, maar hij deed het toch. Dus toen zei ik dat ik er in de tweede termijn op terug zou komen. Daarna ben ik in de bibliotheek gaan zitten en heb de griffier gevraagd mij alles te brengen over dat artikel 113. Toen ontdekte ik dat Franssen in de *Leeuwarder Courant* uit 1953, veertien jaar eerder dus, een stuk had geschreven met precies hetzelfde standpunt als ik in 1967 innam. Daar heb ik hem toen in de tweede ter-

mijn mee om de oren geslagen. Hij kon er wel om lachen. Franssen was een sportief Kamerlid.'

De jonge Wiegel heeft een enorme bewondering voor professor Oud. De eerste vvd-leider is zijn grote voorbeeld. 'Hij was sardonisch en sarcastisch en kon polariseren als geen ander.' Dat laatste zal hem nog goed van pas komen in de jaren die volgen. Tot 1982 staat de Nederlandse politiek volledig in het teken van de polarisatie. Het is links tegen rechts en rechts tegen links. Dat Wiegel als 'jongste bediende' de belangrijke portefeuille Volkshuisvesting toevalt, is een kwestie van geluk. Witteveen heeft in zijn korte Kamer carrière met verve het woord gevoerd op dit terrein. Wiegel: 'Gelukkig bestond er nog geen fractiebestuur. Er waren wel twee secretarissen, Joekes en Portheine, maar die hielden zich vooral bezig met de agenda voor de fractievergaderingen, die niet werden genotuleerd [en in 2013 nog steeds niet], en met personeelsbeleid. De fractievoorzitter had zelfs geen eigen kamer. Toxopeus zat de hele dag in een donker hok Caballero's te roken. Hij bemoeide zich niet met de spreekteksten van de fractieleden. Er heerste een soort natuurlijke zelfdiscipline.'

Wiegel leerde van een ander prominent fractielid, Roelof Zegering Hadders, hoe hij zich als fractielid moest gedragen. 'Hij zei tegen mij dat je in het begin moet zien te krijgen wat je krijgen kunt, als je gearriveerd bent moet behouden wat je niet kwijt wilt, en aan het einde moet kwijtspelen wat je wél kwijt wilt.'

Joekes en Portheine zijn de secondanten van fractievoorzitter Geertsema. Zij zijn van dezelfde leeftijd, maar hebben verschillende achtergronden. Portheine is directeur van een verre voorloper van MKB-Nederland; Joekes is journalist. De linkse pers noemt het duo al snel 'de kolonels van de vvd'. In Griekenland en Argentinië grijpen militairen de macht en sommige verslaggevers schromen niet hen daarmee te vergelijken. Aanleiding zijn schriftelijke Kamervragen die de beide heren aan de minister van Binnenlandse Zaken stellen over 'langharige jongelui' die het nationaal monument op de Dam in Amsterdam in de zomer van '69 als openbare slaapplek gebruiken. De hele hoofdstad inclusief de vvd-afdeling aldaar staat op haar achterste benen van zoveel

Twintig jaar vvd in de RAI: 21 januari 1968. Drie generaties vvd-leiders op een rij: professor Oud, Edzo Toxopeus, Dirk Stikker en Hans Wiegel. SPAARNESTAD PHOTO

Haagse bemoeienis. Joeekes en Porthaine worden weggezet als extreemrechtse ja, fascistische oude mannen (ze zijn dan beiden 46 jaar).

Hoewel zeer verschillend, ontwikkelen Theo en Frits een hechte vriendschap; als Joeekes wegens een echtscheiding zijn huis verlaat, logeert hij in afwachting van een nieuw onderkomen bijna zeven maanden bij de familie Porthaine in Leiden. Mevrouw Porthaine hoort van haar man dat Joeekes 's nachts in zijn werkkamer aan het Binnenhof op de bank slaapt. Dat kan natuurlijk niet.

De tweede helft van de jaren zestig verloopt zowel nationaal als internationaal nogal heftig. Studenten en fabrieksarbeiders komen in Europa massaal in opstand tegen de gevestigde orde van naoorlogse notabelen die met vooroorlogse normen en waarden regentesk regeren en bedrijven en onderwijsinstellingen besturen. In mei 1968 slaat in Parijs de vlam in de pan, hoewel de universiteit van Rome dan al gesloten is na ernstige botsin-

gen tussen een half miljoen Italiaanse studenten en oproerpolitie. In West-Berlijn schiet de politie de 26-jarige student Benno Ohnesorg dood; in april pleegt een neofascist een moordaanslag op Rudi Dutschke, de bekendste linkse studentenleider. Hij overleeft, maar overlijdt in 1979 alsnog aan hersenletsel opgelopen tijdens de aanslag. In Parijs veranderen de straten en boulevards in een oorlogstafereel uit een stadsguerrilla. In Nederland blijft het rustiger; pas in 1969 bezetten studenten het Maagdenhuis, het bestuursgebouw van de Universiteit van Amsterdam. De rellen tijdens het huwelijk van prinses Beatrix en prins Claus drie jaar eerder zijn wel een voorbode van de sluimerende onvrede over de maatschappij. Overal ter wereld zijn protestdemonstraties tegen de Amerikaanse bombardementen op communistisch Vietnam. In Praag rollen Russische tanks de straten in om de hervormingspogingen van de Tsjecho-Slowaakse partijleider Alexander Dubček te smoren. En in Memphis schiet een scherpschutter dominee Martin Luther King het leven uit.

Maar er zijn ook positieve ontwikkelingen en gebeurtenissen. Zo maakt Nederland in 1968 kennis met de kleurentelevisie, en wint Jan Janssen de Tour de France. Vermoedelijk zonder doping. Of toch niet? In de vs vindt in 1969 het legendarische popmuziekfestival Woodstock plaats en in het Amsterdamse Hilton liggen John Lennon en Yoko Ono een week in bed bij wijze van huwelijksreis.

Eind '69 richten radicaal-linkse feministen de actiegroep Dolle Mina op, die vooral baas in eigen buik wil zijn. Els Veder-Smit herinnert het zich nog goed. In haar beleving heeft de agressieve houding van Dolle Mina eraan bijgedragen dat de VVD-fractie in de Eerste Kamer haar initiatiefwetsontwerp voor legalisering van abortus in 1976 wegstemt, nadat de Tweede Kamer in grote meerderheid (83-58) akkoord was gegaan. 'Ik vond het wanstaltig zoals Dolle Mina actievoerde. Baas in eigen buik, dat moge zo zijn, maar dat is maar één kant van het probleem van ongewenste zwangerschap.'

Het kabinet-De Jong komt in 1969 met het voorstel om de wettelijke verplichting gebruik te maken van het stemrecht af te schaffen. De opkomstplicht bestond sinds 1917. Opvolgende regeringen vinden het ondoenlijk om de naleving van de stemplicht te controleren. In 1965 sneuvelt een eerder voorstel, maar het kabinet zet een commissie aan het werk die na twee jaar adviseert om de Kieswet alsnog te wijzigen op dit punt. Minister Beernink (CHU, Binnenlandse Zaken) neemt dit over. Begin 1970 gaat de Kamer met overweldigende meerderheid akkoord met het schrappen van de opkomstplicht, zij het dat de VVD-fractie ernstig verdeeld is.

De meerderheid van de liberale Kamerleden vindt dat de stemplicht moet worden gehandhaafd. Fractie leider Geertsema is bang dat het volk massaal wegblijft als het niet meer naar het stembokje hoeft te komen. Hij vergelijkt het met verkiezingen in de studentenwereld: daar ligt de opkomst bij het kiezen van kandidaten voor bestuursfuncties op 30 tot 40 procent. Geertsema denkt dat de verkiezingen voor de Tweede Kamer, provinciebesturen en gemeenteraden alleen nog extreme groeperingen zal trekken, met alle gevolgen van dien. 'Het is in mijn ogen dan ook essentieel dat zoveel mogelijk mensen komen vertellen, via de stembus, wat er bij hen leeft. Het is niet juist te stellen, zoals de heer Schakel in feite heeft gedaan, dat er niets zou leven bij de mensen die niet komen stemmen. Het is niet waar dat zij de volstrekt ongeïnteresseerden zijn,' voert hij aan in het Kamerdebat over het wetsontwerp.

Geertsema weet zich gesteund door Joekes, Portheine, Vonhoff, Veder-Smit, De Beer, Geurtsen en Van Dijk. Voor afschaffing van de stemplicht is een minderheid van vijf fractieleden. Zij weten zich vertegenwoordigd door Henk Koning. Hij heeft veel woorden nodig om te zeggen dat het niet liberaal is de gang naar de stembus dwingend voor te schrijven. Wel meent hij dat verkiezingen na afschaffing van de opkomstplicht alleen nog dienen te worden uitgeschreven aan het begin van het kalenderjaar of aan het einde ervan. Koning stelt dat in voorjaar en zomer veel mensen met vakantie zijn. Dat is dan weer slecht voor de op-

komst. Hij vraagt de regering om voorstellen hiervoor te doen. Die zijn er nooit gekomen.

De vier anderen die het met Koning eens zijn: Koudijs, Rietkerk, Schlingemann en Wiegel. Van Someren, Tuijnman, Norma Dettmeijer-Labberton en Zegering Hadders waren niet bij de stemmingen aanwezig.

Henk Koning kan zich, nu terugkijkend op het onderwerp en het debat, niet herinneren dat er in de fractie een probleem ontstond over de scheiding der geesten. 'In dit soort zaken speelde fractiediscipline geen rol. Dat speelt eigenlijk alleen maar als de vvd in de regering zit en het kabinet door afwijkend stemgedrag in de problemen komt. Daar was bij die opkomstplicht geen sprake van. Ik heb wel vaker afwijkend gestemd, bijvoorbeeld bij de Drie van Breda.'

Wiegel weet nog goed hoe hij in 1971 in zijn Friese weekendverblijf met Ed van Thijn (PvdA), Van Mierlo (D'66) en Jaap Boersma (ARP) discussieerde over een beter functionerende Kamer. De parlementaire journalisten Harry van Wijnen (*Het Parool*) en Jan Vis (*NRC Handelsblad*) zijn ook van de partij. Aanleiding is het voorstel van de heren politici om Prinsjesdag naar voren te halen in de tijd. Het is de bedoeling om Hare Majesteit per gouden koets op de laatste dinsdag van augustus naar het Binnenhof te laten rijden, in plaats van op de derde dinsdag in september. Het idee is om zodoende de Kamer meer tijd te geven voor de behandeling van de departementale begrotingen, opdat de Eerste Kamer die ook nog kan verwerken voor Kerstmis.

De bespreking in Friesland gaat gepaard met veel berenburger wijn. Wiegel: 'Zo hadden we bedacht dat er behalve de groene en de rode lamp in het spreekgestoelte van de Kamerleden ook een valluik moest komen voor parlementariërs die al door rood heen waren. De voorzitter zou dat luik dan met een speciale knop kunnen bedienen.'

Voor het Kamerbrede plan van PvdA, vvd, ARP en KVP (Tjerk Westerterp, de latere minister van Verkeer en Waterstaat, tekent ook mee) is in de senaat uiteindelijk onvoldoende steun. Het voorstel vereist een wijziging van de grondwet waarvoor een

twee derde meerderheid nodig is.

De opkomstpercentages na afschaffing van de stemplicht variëren sindsdien voor de Tweede Kamerverkiezingen van zo'n 75 tot net geen 90. Het voorlopig dieptepunt is in 1998 met een opkomst van 73 procent. Dat is na het eerste paarse kabinet, dat een goed tot zeer goed imago heeft. Voor veel kiezers is er dan niet zo'n noodzaak om te gaan stemmen. Het hoogtepunt komt al eerder: in 1977 na de val van het linkse kabinet-Den Uyl. Hoewel de PvdA als winnaar uit de bus komt, zijn veel stemgerechtigden hoogst ontevreden, en er is een uittocht van rechts Nederland naar België, op de vlucht voor het 'rode gevaar.' De opkomst komt uit op 88 procent.

De provincie- en gemeenteraadsverkiezingen lopen wel klappen op. Vooral de belangstelling voor provinciale staten is aan de geringe kant, met als dieptepunt 1999. Niet meer dan een krappe 46 procent maakt de gang naar het stemlokaal.

DE INVOERING VAN DE BTW

De Europese Economische Gemeenschap (EEG) bestaat in 1968 uit slechts zes landen: West-Duitsland, Frankrijk, België, Nederland, Luxemburg en Italië. De twee grote lidstaten kennen een belasting op de omzet van winkeliers en bedrijven die producten fabriceren. Nederland heeft die niet. Ambtenaren in Brussel zijn wel bezig met een plan om de taks ook in de vier andere landen te laten invoeren om exportnadelen weg te poetsen. Voor Nederland zit Koos Reugebrink bij die vergaderingen in de Belgische hoofdstad. Hij zal nog een Tijdelijk bekende Nederlander worden. De zes EEG-landen besluiten in 1967 tot de invoering van een omzetbelasting. Minister Witteveen is ertegen, maar omdat de Duitsers hun *Mehrwertsteuer* hebben, gaat hij om en geeft ambtenaar Reugebrink opdracht een Nederlandse wet te ontwerpen. Tijdens de parlementaire behandeling in 1968 houdt de VVD-fractie zich koest. Zij gaat de minister niet voor de voeten lopen, ondanks de gerechtvaardigde verwachting dat invoering van de wet enorme, nadelige gevolgen heeft voor het bedrijfsleven en voor de detailhandel in het bijzonder. Een drogist die op

televisie bijna huilend vertelt dat hij tegen de 15.000 artikelen moet omprijzen, maakt diepe indruk.

Het zijn juist overwegend de linkse partijen die te hoop lopen tegen de invoering van omzetbelasting, eufemistisch 'Belasting op toegevoegde waarde' genoemd. Deze toegevoegde waarde is vooral voor de schatkist van belang, verder voor niemand. Vooral PvdA-leider en econoom Den Uyl voorziet forse prijsstijgingen na invoering van de nieuwe belasting. Witteveen bagatelliseert dat, maar de oppositiefracties krijgen wel gelijk. Op 1 januari 1969 maakt Nederland kennis met de btw, en de prijzen exploderen in de weken erna. En dan te bedenken dat het algemene tarief van start gaat met 12 procent en het lage tarief op 4 procent wordt gezet.

Ambtenaar Reugebrink verzorgt gedurende zes maanden voor de Stichting Teleac een cursus btw op tv. Op straat wordt hij herkend en belaagd. Hij laat zijn baard en snor staan om incognito door het openbare leven te kunnen gaan. De prijsspiraal omhoog, mede veroorzaakt door inflatie en loonstijgingen, kost de minister van Economische Zaken (De Block, KVP) een jaar later de politieke kop.

GEERTSEMA WIJST WIEGEL AAN ALS OPVOLGER

Op 28 april 1971 vinden reguliere verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer. Het kabinet-De Jong is de eerste regeringscombinatie sinds de Tweede Wereldoorlog die haar termijn volledig uitdient. Deelname aan de coalitie met KVP, ARP en CHU kost de VVD een zetel. De drie christelijke partijen bloeden heviger. De katholieken leveren zeven zetels in, de beide protestantse fracties elk twee. De socialisten van de charismatische Den Uyl winnen er twee, maar weten zich al voor de verkiezingen buiten de coalitievorming te manoeuvreren, doordat de leden zich uitspreken tegen samenwerking met de KVP. Een eventuele combi met de VVD is al helemaal niet aan de orde; zoiets wordt niet eens besproken.

Het is een periode van afsplitsingen en nieuwe partijen. D'66 zet haar opmars voort en scoort maar liefst elf zetels, een winst

van 57 procent vergeleken met de situatie in 1967. In reactie op Nieuw Links, een beweging binnen de PvdA die een radicalere koers voorstaat, ontstaat Democratisch-Socialisten '70, met als aanvoerder Willem Drees, zoon van de minister-president uit de jaren vijftig. Zijn DS'70 vliegt met stip de Tweede Kamer in en bezet meteen acht zetels. Op de linkerflank aan katholieke kant leeft onvrede over het voortijdige einde van het kabinet-Cals en onder ARP-jongeren heerst teleurstelling over het kabinet-De Jong. Het resultaat heet Politieke Partij Radicalen (PPR), die met twee man in de Kamer komt.

Hoewel de PvdA de grootste partij is, geeft koningin Juliana de KVP'er Steenkamp de opdracht om de ingrediënten voor een nieuwe regering te verzamelen. De socialisten hebben zichzelf immers buitenspel gezet. Om aan een meerderheid in het parlement te komen betreft Steenkamp DS'70 bij de besprekingen met ARP, CHU, VVD en KVP. Drees jr. en Geertsema, die Toxopeus nu definitief is opgevolgd als lijsttrekker en fractieleider, willen behalve bezuinigingen op de rijksuitgaven ook fikse belastingverhogingen omdat de uitgaven van de staat de pan uit rijzen. Die uitgaven belopen in 1971 32 miljard gulden (32 miljard euro inclusief inflatie). Dat is bijna drie keer zoveel als in 1962, nog maar negen jaar eerder. Veroorzaker zijn met name de sociale voorzieningen zoals daar zijn de ww, de weduwe- en wezenwet, de kinderbijslag, de bijstandswet, de WAO en de Ziektewet.

De vijf fracties zijn er snel uit. Op aangeven van DS'70 kiezen zij voor het profijtbeginsel, waardoor niet de hoogste inkomens de zwaarste lasten krijgen, maar degenen die het meest gebruikmaken van overheidsvoorzieningen. Zo gaat het collegegeld voor studenten van 200 gulden naar 1000 gulden per studiejaar. Dat leidt in 1972 tot zeer heftige protesten; het aantal inschrijvingen aan universiteiten daalt in 1973 hier en daar met ruim 50 procent.

Omdat behalve DS'70 alle coalitiepartijen zetels hebben verloren, gunt de KVP met instemming van VVD en CHU het premierschap aan de ARP: Barend Biesheuvel, die in 1967 nog achter het net viste, mag als formateur een kabinet samenstellen. De VVD krijgt drie ministers en twee staatssecretarissen. Geertsema

kan eindelijk gaan doen wat hij al zo lang wil: minister van Binnenlandse Zaken worden, in dit geval tevens als vicepremier. Op Economische Zaken komt Harry Langman, niet echt een vvd'er. Na een carrière in de Rotterdamse scheepsbouw is hij hoogleraar bedrijfskunde aan de voorloper van de Erasmus Universiteit. Bij de verkiezingen twee maanden eerder stemt hij ARP. Als hij in juli aantreedt, is hij snel lid geworden van de vvd. Defensie krijgt Hans de Koster, tot dan staatssecretaris van Europese Zaken in het kabinet-De Jong. Fractielid Koos Rietkerk wordt met zijn achtergrond in werkgeverskringen staatssecretaris van Sociale Zaken, en Henk Vonhoff komt op CRM.

Om zijn opvolging in de fractie te regelen, geeft Geertsema Theo Joekes de opdracht om alle veertien andere fractieleden thuis te bellen met de vraag wie de nieuwe voorzitter moet worden. Van hen zijn er vijf nieuw: Gijs van Aardenne, wethouder in Dordrecht en directeur van een staalfabriek, Annelien Kappeyne van de Coppello, tot dan de secretaresse van Geertsema, Wim Keja, afdelingschef bij kabelfabriek Draka in Amsterdam, boer en lokaal politicus in de Noordoostpolder Harry Waalkens, en last but not least Neelie Kroes, die nog geen jaar in de gemeenteraad van Rotterdam zit.

Uitgerekend de nieuwkomers antwoorden beleefd dat zij in Joekes de nieuwe fractieleider zien. Maar daar blijft het dan wel zo'n beetje bij. Geertsema laat zelf ook iedereen bij zich op de koffie komen en merkt dat een flink aantal fractieleden de jonge Hans Wiegel als de nieuwe man willen. In vier jaar Kamerlidmaatschap heeft hij zich een actief en behendig politicus getoond, die de achterban voor zich weet te interesseren door zijn stukjes in het partijblad. Dat heeft nog geen enkel fractielid vóór hem gedaan. Ook met spreekbeurten in het land is Wiegel succesvol en haalt hij veelvuldig de (regionale) pers. Bovendien lijkt hij in staat om een brug te slaan naar jonge kiezers die niet in het kamp van de Dam-slapers verkeren.

Henk Vonhoff wil ook graag fractievoorzitter worden, maar krijgt niet voldoende handen opeen voor zijn persoon. Evenals Wiegel is hij een groot spreker, maar zijn ideeën zijn van pro-

gressievere aard dan die van Wiegel en in het begin van de jaren zeventig zijn er niet veel in de VVD die daarop zitten te wachten. Zijn benoeming tot staatssecretaris beschouwt iedereen als een doekje voor het bloeden. Ook partijvoorzitter Van Someren ziet in Wiegel de beste kandidaat om Geertsema op te volgen. En zo geschiedt het.

Zelf herinnert Wiegel zich dat Geertsema hem vroeg, in het rondje 'wie gaat mij opvolgen', wat zijn volgende stap in zijn politieke loopbaan zou moeten zijn. 'Ik zei dat ik staatssecretaris van politie wilde worden onder de minister van Binnenlandse Zaken, onder hem dus.' Daags daarna krijgt hij een uitnodiging om bij mevrouw Van Someren thuis te komen, aan de Van Somerenweg in Rotterdam. Geertsema zit er ook. Daar wordt Wiegel gevraagd voor het fractievoorzitterschap. Hoewel hij graag wil, is er toch enige aarzeling. Hij is nog geen dertig en na Neelie Kroes de jongste van de fractie. Hij vraagt bedenktijd en gaat naar zijn weekendverblijf in Dokkum. 'Ik heb er een dag of drie door de weilanden gebanjerd, met de wind door de haren. Uiteindelijk bedacht ik dat de kans dat dit nog een keer voorbij zou komen kleiner was dan de kans op mislukking, dus toen ben ik op de rijdende trein gesprongen.'

Er is ook nog een iets andere lezing. In het weekend van Pinksteren komt zijn Amsterdamse vriend Gruijters met echtgenote naar het Friese boerderijtje van de jonge Wiegel. Het is precies een week voordat het kabinet-Biesheuvel aantreedt. Aan toenmalig *Elsevier*-journalist Jan Hoedeman vertelt Gruijters in 1992: 'Hij kreeg dat weekend een telefoontje van VVD-fractievoorzitter Geertsema: hij kon kiezen tussen een staatssecretariaat in het kabinet-Biesheuvel en het fractievoorzitterschap. Ik heb hem geadviseerd zijn talenten te gebruiken door de VVD-Kamerfractie te gaan leiden. Het was een advies waar hij niet de minste moeite mee had.'

Tijdens zijn eerste fractievergadering als voorzitter, op dinsdag 20 juli 1971, ziet nestor en oud-marineman Bill Koudijs hem niet zozeer als de machinist, maar meer als 'een jonge kapitein op de brug, daar houd ik wel van'. Wiegel leidt de fractieverga-

deringen met losse teugel, heel anders dan Geertsema. Er wordt veel gelachen, zoveel zelfs dat een nieuwe kelner, die met zijn oudere collega 's ochtends met een koffiewagen door het Kamergebouw gaat, bij de deur van de fractiekamer vraagt wie daar toch altijd zo hard zitten te lachen. 'O, daar vergadert de vvd,' antwoordt de ervaren kelner.

Het kabinet begint met een valse start, omdat vvd en ds'70 voor de Miljoenennota 1972 aanvullende maatregelen eisen. De inflatie loopt op tot 8,4 procent, waardoor de cijfers in de rijksbegroting alweer achterhaald zijn. Maar premier Biesheuvel weigert mee te werken aan een aanpassing; de toon is gezet.

Als voorbereiding op het Kamerdebat over de plannen van het nieuwe kabinet-Biesheuvel vraagt Wiegel de fractietop naar zijn ouderlijk buitenverblijf in Friesland te komen. Zelf heeft hij weinig kaas gegeten van financieel-economische zaken. Dus reizen Joekes, Porthoine, Tuijnman, Rietkerk en Geurtsen op vrijdag naar Dokkum af. Jozias van Aartsen is er ook bij; hij is net benoemd tot ambtelijk secretaris, ofwel chef van het fractiepersoneel.

Aanvankelijk zijn er drie medewerkers: Van Aartsen, Annelien Kappeyne van de Coppello en Miel de Mooij, beleidsmedewerker Buitenland en Defensie. In de loop van de jaren zeventig groeit het aantal fractiemedewerkers en als Van Aartsen in 1974 directeur wordt van de Teldersstichting combineert hij die functie met de ondersteuning van Wiegel en later Rietkerk. Dat duurt tot 1979.

In het Friese boerderijtje is het een gezellige boel, en Wiegel zorgde er wel voor dat eenieder zo zijn taken had. 'De een deed het ontbijt, de ander de afwas en Joekes poetste de schoenen. Jozias werd mijn rechterhand. Met hem bereidde ik mijn betoog voor. Dat schreef ik dan met de hand en ik stuurde het per post naar mijn secretaresse Koosje Bins, die het uittypte en weer retourneerde, per post.'

Zo slecht als Oud en Van Riel elkaar lagen, zo goed kunnen Wiegel en de senaatsfractievoorzitter het met elkaar vinden. Er is zelfs sprake van vriendschap. 'De Tweede Kamerfractie had vaak moeite met Van Riel. Hij was een rechtse provo die er behagen in

schepte om mensen op de kast te jagen. Ik had nooit moeite met hem. We waren zeer op elkaar gesteld. Met mijn eerste vrouw ging ik wel bij hem eten.' Zo nu en dan bourgondisch tafelen is een liefhebberij die beide heren koesteren en die Wiegel zes jaar later zou delen met CDA-leider Dries van Agt, waardoor het sluiten van een coalitiepact aanzienlijk wordt vergemakkelijkt. In de eerste helft van de jaren zeventig begint het op te vallen dat Wiegel zijn collega in de Eerste Kamer als zijn voorbeeld lijkt te zien. De jonge fractieleider kleedt en gedraagt zich als zijn 34 jaar oudere evenknie: in driedelige pakken met een horlogeketting, trekkend aan een ferme sigaar. Alleen de bolhoed van Van Riel ontbreekt nog. Samen met partijvoorzitter Van Someren krijgt dit trio het etiket 'de drie H's' opgeplakt: een drie-eenheid die in grote harmonie leidinggeeft aan de gehele vvd. Een jaar na zijn aantreden als fractievoorzitter blijken de drie H's van de vvd niet zo eensgezind meer. De partijvoorzitter is woedend op Wiegel. Het kabinet-Biesheuvel is alweer gevallen, omdat DS'70 niet wil tekenen voor nieuwe bezuinigingen op de eigen ministeries (Verkeer en Waterstaat en Wetenschapsbeleid). De vvd-ministers willen aanblijven en op die lijn zit ook Wiegel. Maar het partijbestuur vindt dat de vvd solidair moet zijn met Drees jr. en De Brauw; zowel beide fracties als de ministers zijn tot dan toe gelijk opgetrokken in hun pogingen om KVP, ARP en CHU tot grotere overheidsbezuinigingen te bewegen.

Dat de club van Drees dit nu ineens niet meer wil opbrengen, komt niet sterk over, maar de partijtop houdt voet bij stuk. Wiegel stelt voor om een lijmpoging te ondernemen en de twee ministers weer aan boord te krijgen. Minister Nelissen van Financiën heeft een meevaller gevonden, maar dat brengt DS'70 niet op andere gedachten. De twee bewindslieden van DS'70 houden vast aan hun oorspronkelijke opstelling, waarop Wiegel besluit om met de drie eigen ministers de afspraak te maken dat zij met de confessionele partijen het kabinet voortzetten. Vervroegde verkiezingen worden uitgeschreven voor 29 november 1972.

EROP OF ERONDER VOOR WIEGEL

Het is maandag 14 augustus. Op de Leidsegracht in Amsterdam fietst rond halfnegen in de ochtend *Telegraaf*-journalist Henk E. Janszen, gerespecteerd lid van de parlementaire redactie in Den Haag. Ter hoogte van de woning van Hans Wiegel, op nummer 25, stapt hij af en belt aan. De vvd-fractie leider doet open en de ervaren verslaggever van 61 jaar zegt tegen de dertig jaar jongere politicus: 'Ze gaan je wippen vanavond.'

Ze, dat is het hoofdbestuur van de partij. Inclusief voorzitter Van Someren bestaat het uit 24 leden, die diezelfde avond bijeenkomen in een vergaderzaal in Utrecht. Het afgeslankte kabinet-Biesheuvel is de week ervoor aan de slag gegaan. Aan de veelbelovende politieke carrière van Wiegel lijkt een voortijdig einde te komen. Van Someren heeft de spoedvergadering thuis in Rotterdam voorgekookt door alvast de belangrijkste bestuursleden voor haar standpunt te winnen. Wiegel moet weg en mag geen lijsttrekker worden. Van Someren wil zelf de kar trekken bij de verkiezingen. Een van de vvd-bestuurders, een duidelijke aanhanger van Wiegel, lekt naar *De Telegraaf* zonder dit aspect te vermelden. Wiegels persoonlijk medewerker in die tijd, Jan Franssen, kan zich goed herinneren dat er 'een poging tot wat je een coup zou kunnen noemen' tegen zijn baas werd ondernomen. Als verslaggever Janszen weer is vertrokken, redeneert Wiegel dat de aanval de beste verdediging is. Hij belt met Harm van Riel om raad en steun en ze besluiten samen naar Utrecht af te reizen die avond. Wiegel werkt verder de gehele dag aan zijn toespraak die hem moet redden. 'Het was erop of eronder voor mij. Het was een cruciaal moment in mijn carrière.'

Wiegel houdt vast aan zijn standpunt dat de vvd niet evenals de partij van Drees uit de regering had moeten stappen. Hij gebruikt tal van argumenten, die bij het merendeel van het hoofdbestuur goed vallen. Zijn mislukte lijmpoging is mede gebaseerd op de verwachting dat de PvdA na verkiezingen de grootste fractie krijgt en de liberalen naar de oppositie zal verwijzen. Dat komt uit, in 1973. Zijn belangrijkste stelling is misschien nog wel dat wie een kabinet laat vallen de electorale rekening be-

taald krijgt. Hij kan het nog niet bewijzen op dat moment, maar zou dat dik drie maanden later inderdaad doen. Dat wil zeggen, ds'70 levert twee zetels in (25 procent), terwijl de vvd – spectaculair voor die dagen – er zes wint. Uiteindelijk gaat het voltalige hoofdbestuur na zijn overtuigende verdedigingspeech als een blok achter hem staan. De kritiek wordt ingeslikt.

Echte onmin is er tussen Van Someren en Wiegel volgens de laatste niet geweest. 'Haya had andere opvattingen over politiek. Maar het is tussen ons nooit echt verkeerd gegaan. Op haar sterfbed in 1980 in het ziekenhuis in Rotterdam vond ik dat nog eens bevestigd.'

Heeft minister Samkalden in 1966 de oorlogsmisdadiger Lages vrijgelaten omdat hij terminaal ziek zou zijn, zes jaar later wil van Agt (Justitie, KVP) de overgebleven Drie van Breda gratie verlenen. De vvd-ministers zijn ertegen en in de Kamer lopen de emoties hoog op, vooral doordat de minister de parlementariërs als een professor toespreekt. Voor de vvd-fractie voert Cees Berkhouwer het woord: 'Een enkeling van mijn fractiegenoten deelt de argumenten die de regering naar voren heeft gebracht ten gunste van vrijlating. Voor het merendeel weegt het zwaarst het nieuwe, grote en onuitwisbare leed dat berokkend zal worden één de vele slachtoffers en nabestaanden.'

Die 'enkeling' is Henk Koning. Hij vindt als enige van de vvd-fractie dat Van Agt gelijk heeft en dat het tijd wordt om Aus der Fünten, Fischer en Kotälla na ruim een kwarteeuw naar hun heimat terug te laten keren. De eerste gaf in de periode 1941-1943 vanuit Amsterdam operationeel leiding aan de deportatie van joden naar vernietigingskampen. Fischer deed hetzelfde, en met meer fanatisme, vanuit een Scheveningse villa, terwijl Kotälla, een door Duitse artsen gediagnosticeerde psychopaat, een sadistische beul was in het doorgangskamp Amersfoort. Een argument van Van Agt voor vrijlating is dat de Drie van Breda al 27 jaar gevangenzitten en dat geen enkele andere oorlogsmisdadiger in Nederland zo lang in detentie heeft doorgebracht. PvdA'er Joop Voogd dient een motie in met steun van

Berkhouwer, D'66, DS'70, CPN en PSP, waarin hij Van Agt vraagt af te zien van gratieverlening. Na een marathondebat met veel geëmotioneerde ex-verzetsstrijders op de publieke tribune stemt de Kamer 's nachts om drie uur voor de motie. Nog eens zeventien jaar later komen Fischer en Aus der Fünten alsnog vrij; Kotalla overlijdt in 1979 in de Bredase gevangenis. Koning weet nog wel dat zijn solitaire tegenstem in de fractie als een vrije kwestie werd beschouwd. 'Niemand heeft geprobeerd om mij over te halen.'

DEN UYL PREMIER, FEEST BIJ DE VVD

De verkiezingen brengen de vvd de grootste winst tot dan toe. De felle en soms agressieve manier waarop Hans Wiegel zijn opponent de PvdA in het algemeen en haar lijsttrekker Joop den Uyl in het bijzonder in de campagne te lijf gaat, is goed voor zes zetels winst; de fractie bestaat vanaf het kerstreces 1972-1973 uit 22 mannen en vrouwen, van wie er drie nieuw zijn: Dick Dees, Ad Ploeg en Jaap Scherpenhuizen. Uit het kabinet keren tijdelijk Geertsema, Rietkerk en Vonhoff terug.

Dees is met 27 jaar een jonkie. Hij is twee jaar eerder geslaagd voor zijn apothekersexamen aan de Rijksuniversiteit Utrecht en heeft al wat politieke ervaring opgedaan in de gemeenteraad van Breda, waar ook Edzo Toxopeus in de jaren vijftig zijn eerste schreden zet. Ploeg (45) is een beroepsmilitair, die tevens in de gemeenteraad van Arnhem actief is. Uit Groningen komt Jaap Scherpenhuizen (38), die er een middenkaderfunctie vervult op het stadhuis en ook in provinciale staten zijn deuntje meezingt. Een jaar later daalt ook Albert-Jan Evenhuis (31) uit het hoge Noorden af naar Den Haag, waar hij op de Kamerzetel van Geertsema terecht komt, die naar Arnhem vertrekt als commissaris van de Koningin. De geschiedenisleraar uit Emmen ontwikkelt zich in de loop der jaren samen met zijn Groninger collega tot het 'duo Evenscherp'. Beide liberalen zetten zich overduidelijk in voor de regionale economie van de drie noordelijke provincies.

De verkiezingscampagne waar Wiegel zich voor het eerst echt manifesteert, staat onder leiding van Rudolf de Korte, die vijf

jaar later zelf tot de fractie zal toetreden. Hij vertelt: 'Ik was in 1971 in het Amsterdamse Frascati bij een debatavond met Geertsema en Van Mierlo. Die maakte toen geen keuze tussen Den Uyl en Geertsema, dus na tweeënhalp uur stond ik op en vroeg hem wat hij zou doen als ik hem een pistool op de borst zou zetten. Hij antwoordde dat hij in dat geval voor Den Uyl zou kiezen. Dat gaf me een commotie. Volgens mij had hij al een aardige slok op, want hij was goed van innemen in die tijd. De dag erna kreeg ik Haya van Someren aan de telefoon, of ik in het dagelijks bestuur wilde zitten. Ik zat al in het hoofdbestuur. Het was bekend dat ik in mijn dagelijks werk [directeur van een kaarsenfabriek van Unilever] met marketing bezig was en zo ging ik vanuit het bestuur aan marketing en pr doen. Ik heb wel gezegd dat er geld voor moest worden vrijgemaakt, anders had het geen zin. Toen heb ik een plan gemaakt om de vvd als een moderne partij neer te zetten en meer aan radio- en tv-programma's mee te doen, presentatietechnieken te leren. Er moest een landelijke propagandacommissie komen en in het partijkrantje had ik een oproep geplaatst om nieuwe kiezers aan te boren onder jongeren. Daar kwamen 250 reacties op, onder anderen van mensen als Jan Franssen, Ben Verwaayen en Loek Hermans. Alleen wilde men niet dat ik aan politieke planning ging doen. Dat bleef voorbehouden aan de Kamerfractie.'

'De vvd was de eerste partij die aan mediatrainingen ging doen. Bij Unilever deden we dat allang. Ledenwerving zat ook in het plan. Voor de vvd en voor de politiek in het algemeen was dit helemaal nieuw. In het bedrijfsleven werden natuurlijk al langer volledige plannen gemaakt met alle toeters en bellen erbij, maar de politiek kende dat toen nog niet. En met Hans Wiegel als lijsttrekker, dat was natuurlijk je van het. Hij was een fantastisch "product" om mee te werken. We hadden tot dan toe maar tien minuten politieke zendtijd op tv. Daar keek niemand naar. Wij lieten vier mensen zien: een boer, een student, een kantoorfunctionaris en een moderne vrouw, die we lieten zeggen dat ze op de vvd stemden. Mensen uit alle rangen en standen. En dan lieten we Wiegel zeggen: "U kunt nu bellen." Na zo'n uitzending kreeg

het partijkantoor aan de Koninginnegracht 10.000 telefoontjes, die helemaal niet te verwerken waren. Van de PTT moesten we extra telefoonlijnen laten aanleggen. Op zo'n avond schreven we vijfhonderd nieuwe leden in. Meer konden we niet aan. Toen ik begon hadden we 36.000 leden; toen ik vertrok waren het er 100.000. Hans heeft wel eens gezegd dat hij door een uitgekende marketingstrategie zo ver gekomen is, maar dat is niet helemaal waar. Hij deed het zelf fantastisch, maar het heeft er wel aan bijgedragen. Twee keer zes zetels winst, dat was heel veel voor die tijd. Dat maakte van de vvd een partij met substantie.'

De winst van de vvd wordt deels ook wel toegeschreven aan de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 21 naar 18 jaar, een initiatief van de PvdA. Linkse jongeren geven Bas de Gaay Fortman met zijn PPR vijf zetels winst; jongeren ter rechterzijde zien in Wiegel hun zegen.

Twee jaar later krijgt De Korte het aan de stok met Van Someren. In de partijkrant schrijft hij een stuk over de gemeenteraadsverkiezingen van 1974. Meer nog dan op landelijk niveau is het van belang dat in steden en dorpen coalities worden gevormd om de gemeenschap te kunnen besturen. Zo komt De Korte tot het standpunt dat 'je af en toe over je chagrijn heen moet stappen', en misschien ook wel met de PvdA tot een coalitie moet kunnen komen. Van Someren slaat op tilt van dit linkse gepraat en wil de propagandachef uit het dagelijks bestuur van de partij gooien. Dankzij de hulp en bemoeienis van Wiegel mag hij uiteindelijk toch blijven.

De Korte: 'Maar wat zat erachter? Zij kon het niet hebben dat ik voortdurend Hans Wiegel in de kijker speelde. Want zij moest er toch ook bij! Maar dat werkt niet: twee personen promoten. Bovendien bepaalt de partijvoorzitter niet de politieke koers. Dat had ik haar gezegd, en dat kreeg ik dus terug. Niets slechts over Haya, ze was een voortreffelijk Kamerlid en een fantastische vrouw. Maar je moet niet de politiek leider naast de partijvoorzitter zetten, want dat geeft maar verwarring.'

Terug naar de campagne en de formatie van het eerste en enige kabinet-Den Uyl. Wiegel koerst af op voortzetting van de

vorige coalitie, maar KVP en ARP zien het niet meer zitten met de liberalen. De VVD komt vooral op voor de hardwerkende burger, die zo veel mogelijk moet worden ontzien. Dat strookt niet met de sociale stroming in beide fracties, die juist voor de zwakken in de maatschappij wil zorgen. Hoewel Wiegel de PvdA niet uitsluit als regeringspartner, is de kans op samenwerking nul komma nul. De VVD verspreidt verkiezingsaffiches met de tekst *Houd Den Uyl uit het Catshuis*, en in de laatste dagen voor de stembusgang richt de campagne zich rechtstreeks tot de potentiële PvdA-kiezers met de tekst *Waarom stemt u eigenlijk op de PvdA?*

Den Uyl, Van Mierlo en De Gaay Fortman (PPR) hebben een gezamenlijk verkiezingsprogramma (Keerpunt '72), waarmee zij aansturen op een links minderheidskabinet. De uitslag is dusdanig dat er ook vrijwel geen meerderheidscombinatie is te maken. De oude coalitie van KVP, ARP, CHU, VVD en DS'70 heeft weliswaar 76 zetels, maar behalve Wiegel ziet niemand hier nog brood in. De drie progressieve fracties tellen 56 zetels. Er moet dus een brug worden geslagen tussen de confessionelen en de linkse partijen. De formatie duurt vijf maanden en twee weken en is hiermee de langste ooit. Na voorwerk van drie informateurs en twee formateurs treedt op 11 mei 1973 een regering aan van PvdA, D66, PPR, KVP en ARP.

Nog geen halfjaar later lijken alle plannen van het kabinet-Den Uyl in de zeemist weg te zinken. In oktober breekt de internationale oliecrisis uit, het gevolg van de aanval van Egypte en Syrië op Israël. De Arabische olieproducerende landen, die achter de militaire actie staan, stellen een boycot in tegen landen die Israël openlijk en volledig steunen. In Europa is dat vooral Nederland. Benzine gaat op de bon en op zondag in november, december en januari mag niemand met zijn auto de weg op. De snelwegen worden het domein van fietsers. De oliecrisis maakt dat het kabinet voortdurend dweilt met de kraan open. De inflatie loopt stevig op, de werkgelegenheid loopt terug en de rijksuitgaven bereiken olympische records: de laatste begroting van het kabinet-Den Uyl voor 1977 gaat uit van 96 miljard gulden (96 miljard euro gecorrigeerd voor inflatie).

Presentatie tegenbegroting VVD in de toenmalige Handelingenkamer, september 1973. Aan tafel Theo Joekees, Gijs van Aardenne, Hans Wiegel, Haya van Someren, voorlichter Leo Rhijnsburger, Annelien Kappeyne van de Coppello en Pol de Beer. NATIONAAL ARCHIEF

Het jaar 1973 kent meer markeringen die van historisch belang blijken. Zo komt er een einde aan de oorlog in Vietnam, die vijftien jaar heeft geduurd. In Chili pleegt het leger een staatsgreep en vermoordt president Allende. Ajax verkeert op de toppen van zijn roem en wint voor de derde keer op rij de Europacup 1 door van Juventus met 1-0 te winnen. In het dorpje Baambrugge nemen de Californische Beach Boys hun elpee *Holland* op en in de bioscoop gaat de spraakmakende verfilming van Wolkers' roman *Turks Fruit* in première.

Voor de vvd-fractie breken gouden tijden aan. De warrige, links-intellectualistische droomdenkbeelden van sommige ministers uit het kabinet zijn dankbare schietschijven voor de liberale par-

lementariërs. Zo wordt een heuse schoolstrijd gevoerd met Jos van Kemenade, die de middenschool wil invoeren voor kinderen van twaalf tot zestien jaar. Bedoeling is om kinderen later te laten kiezen voor een richting, waardoor ook scholieren uit kansarme milieus kunnen doorstromen naar hogere opleidingen. Na de lagere school rest voor hen meestal niet veel meer dan de lts (jongens) en de huishoudschool (meisjes). De vvd en vooral Neelie Kroes ziet er helemaal niets in. Sterker: zij verdenkt Van Kemenade ervan met zijn schoolplan de jeugd te willen indoctrineren en te brainwashen tot brave socialistische burgertjes voor wie iedereen gelijk is. Dat althans ventileert de Rotterdamse non-sense ondernemersdochter in *De Telegraaf*. Ze spreekt van rode injectiespuitjes waarmee de socialistische minister onschuldige kinderen wil injecteren. Het lukt Van Kemenade niet om zijn plannen door te zetten. Dat spijt hem anno 2013 nog steeds.

ABORTUS LEGAAL DANKZIJ DE VVD

Afbreking van zwangerschap is verboden, maar in de dagelijkse praktijk ondergaan heel wat vrouwen die tegen hun wens of zin in verwachting zijn een behandeling met breinaalden of een echte, medisch verantwoorde abortus. In 1970 dient de PvdA-fractie een initiatiefwetsontwerp in dat door katholieke politici en vooral door de roomse geestelijkheid rigoureus wordt veroordeeld. Als tegenwicht komt minister Van Agt ten tijde van het kabinet-Biesheuvel met een eigen wetsontwerp dat beoogt om alles tegen te houden. Bij de formatie van 'Den Uyl' is de afspraak dat er voorlopig niets verandert. Wel willen de confessionele fracties met een eigen voorstel komen en dat samen met het PvdA-plan behandelen. Inmiddels waren de eerste abortusklinieken al in vol bedrijf.

In de vvd-fractie is Els Veder-Smit de woordvoester op dit gevoelige terrein. Zolang de linkse fracties een minderheid in de Kamer vormen en de vijf christelijke partijen zich tegen legalisering verzetten, zal voortijdige afbreking van zwangerschap strafbaar blijven. KVP-minister en vicepremier Van Agt wil in 1974 (een deel van) de Bloemenhove-kliniek in Heemstede laten

sluiten, omdat de artsen daar ook abortus plegen bij vrouwen die langer dan twaalf weken in verwachting zijn. Hiertegen ontstaat zoveel maatschappelijk verzet dat Van Agt er uiteindelijk maar van afziet. Bovendien fluit de rechter hem ook terug. De affaire verziekt de sfeer in kabinet en coalitie.

In 1975 komen KVP en ARP met een wetsontwerp dat abortus alleen toestaat onder zeer strikte voorwaarden. Veder-Smit en Geurtsen bieden de Kamer vervolgens een veel verdergaand voorstel aan, dat in 1976 wordt samengevoegd tot een gezamenlijk PvdA/vvd-wetsvoorstel. De kern ervan is dat vrouwen zelf bepalen of zij een abortus willen of niet, tot een bepaalde grens van zwangerschap.

In feite is Geertsema de eerste liberale politicus die zich voor legalisering van abortus uitspreekt. Dat doet hij in 1969 in het begrotingsdebat met vvd-minister Polak van Justitie. Veder-Smit pakt het stokje over en probeert via de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid beweging in het dossier te krijgen. Dat lukt niet. Veder-Smit en PvdA'er Lamberts vragen de regering dan om een staatscommissie in te stellen die de medische en juridische aspecten in kaart moet brengen voor een doorwrocht advies.

Veder-Smit zegt: 'Als voorzitter hebben ze een hoogleraar gynaecologie gevraagd. Dat was een eminente man, een uitstekende arts en een goed bestuurder, maar hij was geen politicus. De staatssecretaris had mensen van alle schakeringen gevraagd. Dan maak je het zo moeilijk mogelijk. Als je een beetje in het midden blijft zitten, kom je verder dan wanneer je alle uitersten erbij vraagt. Van Agt zat er ook in; die wilde helemaal niet. Toen heeft Lamberts gezegd dat hij er niet op zou wachten en kwam hij met zijn eigen wetsontwerp. Daar stond in dat abortus uit het strafrecht werd gehaald, zonder enig toezicht. Dat kon dus niet. Daar schrok iedereen erg van. Toen heb ik gedacht: dat kan ik beter. Samen met Geurtsen heb ik iets op papier gezet; hij heeft het juridische deel gemaakt, in één weekend. ARP en KVP wilden toen ook ineens een eigen wetsontwerp hebben. Hannie van Leeuwen heeft dat met Dien Cornelissen gemaakt. Omdat de visie van de

Els Veder-Smit bedankt Hein Roethof (PvdA) voor de samenwerking met het initiatiefwetsontwerp voor legalisering van abortus, 29 september 1976. Naast Roethof staat Aart Geurtsen. NATIONAAL ARCHIEF

Partij van de Arbeid veel dichter bij die van ons lag, hebben we met de PvdA onderhandeld. Zij waren bereid om onze visie op hoofdlijnen te accepteren. We hebben toen afgesproken dat we elkaar niet meer in de persoonlijke en politieke sfeer zouden ataqueren en dat is ook niet gebeurd. Het werd een stevig debat, maar we hebben het gewonnen.'

Inderdaad gaat de Tweede Kamer op 29 september 1976 na een marathondebat van zes dagen akkoord met het PvdA/VVD-wetsvoorstel: 58 volksvertegenwoordigers, vooral van christelijken huize, stemmen tegen; 83 zijn ervoor. Maar daar is wel een en ander aan voorafgegaan. Begin van dat jaar liggen er immers drie initiatieven van de Kamer: dat van de PvdA, het ontwerp van de VVD en het stuk van KVP en ARP. Voor geen van drieën is een meerderheid te vinden. Hein Roethof (PvdA) bedenkt een

slim compromis: voor zwangerschappen tot twaalf weken volgt het gezamenlijke voorstel met de vvd de PvdA-lijn; abortus na de twaalfde week gaat volgens de liberale methode. Geurtsen en Veder-Smit zien dat aanvankelijk niet zitten, maar gaan toch akkoord, omdat het alternatief, geen wetgeving, nog minder aantrekkelijk is. Minister Van Agt reageert gebelgd en dreigt zijn handtekening aan het initiatief van socialisten en liberalen te onthouden als de Eerste Kamer ook akkoord gaat. Waarmee hij de *wetgevende* wens van de meerderheid in de Tweede Kamer naast zich neer wil leggen.

In de senaat gaat het mis, en niemand ziet het aankomen. Tweeënhalve maand later is de Eerste Kamer aan de beurt om haar oordeel uit te spreken over het voorstel van PvdA en vvd. Veder-Smit, die met Geurtsen, Lamberts en Roethof op 14 december achter de regeringstafel zit ter verdediging van hun abortuswet, zegt er nu over: 'In de Eerste Kamer is natuurlijk altijd een andere sfeer en er zit een ander soort mensen dan in de Tweede Kamer. Ze zijn wat abstracter en dikwijls wat ouder. Ze kijken naar de grote lijnen en naar de zuiverheid van de wetgeving. Dat is een andere invalshoek dan in de Tweede Kamer. Geurtsen en ik hebben de fout gemaakt om de Eerste Kamerfractie niet vanaf het begin al te betrekken bij onze plannen. Ik heb het wel voorgesteld aan Geurtsen, maar hij zei: "Dat kan altijd nog." Dat heeft zich gewroken. Ik kan niet nagaan hoe dat daar gewerkt heeft, maar de woordvoerder van de senaatsfractie, Minus Polak, heeft voorgestemd. Dat vind ik toch erg belangrijk. Hem hebben wij kunnen overtuigen.'

Polak, die slechts een jaar in de senaat heeft gezeten, is een van de vier vvd'ers die voor de abortuswet stemmen. De andere acht liberale senatoren stemmen het plan weg, inclusief fractievoorzitter Haya van Someren. Daardoor is een meerderheid van 41 dames en heren tegen legalisering van het afbreken van ongewenste zwangerschap.

Zevenendertig jaar na dato weet Veder-Smit nog niet waarom de geestverwante senatoren zo behoudend en contrair hebben

gestemd. 'Haya heeft, en dat vond ik haar fout, niet met haar fractie diepgaand overlegd, en ze wist dus niet hoe de fractie zou stemmen. Dat vind ik een groot manco van een voorzitter. Misschien speelde ook een rol dat ons wetsontwerp is samengevoegd met dat van de Partij van de Arbeid. Dat is misschien hard aangekomen. Naar mijn gevoel speelde er bij Haya toch ook een persoonlijk accent in die kwestie. Zij had op latere leeftijd nog een baby gekregen en dat is een geweldige ingreep in je leven en in je hele opvatting over dat alles. Ik vermoed dat dit een rol heeft gespeeld. Wat ik heel erg vond was dat Haya de zaal verliet terwijl ik mijn filosofie aan het uitleggen was waarom abortus moest mogen. De baby heeft het recht om gewenst te zijn. Dat was eigenlijk de kern van de filosofie. Niet baas in eigen buik, dat vond ik een vreselijke kreet. Bij Haya was de baby natuurlijk heel erg gewenst. Het heeft mij ontzettend gegriefd dat zij wegliep terwijl ik mijn betoog hield. Later heb ik haar gevraagd waarom ze de zaal had verlaten. Dat was voor een interview, zei ze. Dat heb ik nooit vergeten. Het is niet meer goed gekomen. Henk Vonhoff, op wie ik erg gesteld was, noemde het "droevig mismanagement" van Haya. Het is zo gelopen, punt.

Haya en ik hebben samen in de fractie gezeten (1967-1968). We waren heel verschillend. Haya had een veel grotere naam. Zij durfde alles, ze was een knappe vrouw, ging heel goed gekleed en ze was mediageniek. Ze was een vlotte spreekster. Een geweldige verschijning. Zelf was ik meer het type van de inhoud, meer een bestuurder. Ik was geen zuivere politica. Ik heb veel bestuursfuncties gehad in de gezondheidszorg en ik wist er ook vrij veel van af. Het harmonieerde niet erg tussen ons. Haya overvleugelde mij wel. Dat liet ik gebeuren. Het kon me ook niet zoveel schelen. We hadden gelukkig allebei ons eigen terrein. Haar verzet tegen de Mammoetwet, dat heeft ze heel knap en moedig gedaan. Van dat onderwijs plukken we nu nog de wrange vruchten.'

Als Kamerlid maakt Veder-Smit vier fracties mee. Die ervaart ze als heel verschillend. Fractieleden krijgen allengs meer ondersteuning, waardoor ze grondiger kunnen werken. In haar eerste fractie, onder Toxopeus, bestaat er geen hulp. Ze moet alles

zelf doen. 'Ik vond dat de moeilijkste fractie, maar dat kon Tox niet helpen. Je komt uit Leeuwarden en je kent het Tweede Kamergebouw nauwelijks. Ik moest Netty ten Broecke Hoeckstra opvolgen en die had maar twee dossiers voor mij. Het ene was de fluoridering van drinkwater en het andere was de dierenbescherming. In die periode voel je je dan niet zo gelukkig. Je moet je invechten en inwerken en een onderdak zien te vinden in Den Haag en heen en weer reizen, dus dat was niet niks. Over de tijd met Geertsema weet ik niet zoveel meer. De leukste fractie was die onder Wiegel. Toen waren we het grootst en konden we het meest bereiken. Ik zat naast Vonhoff en op hem was ik erg gesteld. Hij was een positieve en gezellige man. Alleen, hij was nogal breed en als de fractievergadering klaar was, moest ik opletten dat hij niet mijn stukken meenam. In die fractie ben ik het productiefst geweest. Wiegel gaf de fractieleden ook de meeste vrijheid van de vier; hij stuurde alleen bij als hij dacht dat het echt mis ging lopen. Hans had geen behoefte om zich tot in de details in de portefeuilles van anderen te mengen. Het is heel prettig als dat kan. Hij bekeek het altijd alleen op de politieke kanten van de zaak. Rietkerk was ook prettig. Hij ging dieper en hij was ook geïnteresseerd in de volksgezondheid. Hij was misschien te weinig politiek. Bij Wiegel werd meer gelachen.'

Dick Dees neemt het woordvoerderschap over abortus in 1978 van Veder-Smit over, toen zij staatssecretaris van Volksgezondheid werd in het kabinet-Van Agt/Wiegel. 'Het ging niet over de vraag of je voor of tegen abortus was, maar over de vraag of je een vrouw de ruimte gaf er zelf over te beslissen. Zo heb ik later Koos Rietkerk en Wim Keja, beiden van gereformeerden huize, omgekregen met het euthanasiedebat. Met dit argument. De beslissing is aan de patiënt, niet aan iemand anders. Over de abortuszaak uit '76 ging het verhaal dat Haya de dag voor het debat een lange strandwandeling had gemaakt en daar had besloten om haar stem niet aan het wetsvoorstel te geven. Ik vind het nog steeds niet goed dat ze als fractievoorzitter niet eerder een signaal had afgegeven, maar ze had het pas de dag ervoor besloten. In Nieuwspoort zaten na afloop van het debat die avond

vrouwen te huilen. Iedereen was ontdaan, er was geen enkele aanleiding geweest om te veronderstellen dat de senaatsfractie dit zou doen.'

Dees doet voor de vvd alle plenaire debatten over abortus tot en met de eindstemming in 1980. Het kabinet van CDA en vvd komt zelf met een wetsontwerp van de ministers De Ruiter (Justitie) en Ginjaar (Volksgezondheid en Milieuhygiëne). Voor de verkiezingen van 1977 hebben KVP, ARP en CHU één lijst met één programma gemaakt, vooruitlopend op de oprichting van het Christen Democratisch Appèl in oktober 1980. Pal voor het kerstreces gaat de Kamer op 18 december akkoord met de kleinst mogelijke meerderheid van 76 stemmen. Twee CDA'ers stemmen tegen, maar Nijhof van DS'70 geeft als enige van de oppositie wel zijn steun aan het wetsvoorstel. De coalitie heeft 77 zetels; de stem van Nijhof geeft dus de doorslag. De zenuwen gieren door de vergaderzaal, aan de rechterkant van voorzitter Dolman. De linkse fracties zitten in de oude opstelling ook daadwerkelijk links van de voorzitterszetel, op wat rechtse splinters na. Dees: 'Ik had die nacht ook nog het wetsvoorstel tweefasestructuur in het wetenschappelijk onderwijs. Nou, je kon mij daarna wel wegdragen.' Vier maanden later gaat ook de Eerste Kamer akkoord, weer met de kleinst mogelijke meerderheid, van in dit geval 38 stemmen.

Voorafgaand aan het slotdebat overleggen Dees en Wim Deetman (CDA) vele avonden en nachten met de bewindslieden De Ruiter en Ginjaar. Dees: 'Lubbers en Rietkerk waren er ook vaak bij. Dat was meestal in het Kamergebouw, maar we hebben ook in mijn appartementje naast de Gevangenpoort zeer intensief zitten discussiëren. Ik herinner me dat Lubbers, toen we er weer eens niet uitkwamen, zei: "We zitten hier met zes mannen over abortus te praten, zullen we onze vrouwen hierheen halen? Dan zijn we er zó uit."'

Op de dag voor het finale debat krijgt Dees een belletje dat hij 's middags bij premier Van Agt in het Torentje moet komen. Het kardinale breekpunt is dat de vvd wil dat de vrouw het zelfbeschikkingsrecht krijgt, terwijl het CDA een oplossing voorstaat

van een gezamenlijke beslissing van vrouw en arts. 'Ik zei tegen mijn vrouw dat ik met het eten wel thuis zou zijn, maar het duurde tot drie uur in de nacht. Rietkerk vond dat ik niet meer naar huis moest rijden, dus ben ik met hem meegegaan naar zijn huis in Wassenaar waar ik in het bed van zijn zoon heb geslapen, die in Delft studeerde. De volgende ochtend kwam er een telefoontje van de griffie dat ik diezelfde dag het debat over de tweefasestructuur moest doen. Al mijn stukken lagen thuis in Breda. Ik heb toen vanuit de fractievergadering minister Pais gebeld dat ik een groot probleem had. Hij heeft me toen zijn dienstauto met chauffeur ter beschikking gesteld, zodat ik mijn stukken kon gaan halen. Zowel op de heen- als op de terugreis heb ik op de achterbank liggen snurken. Ik had immers nauwelijks geslapen.'

Het compromis tussen VVD en CDA is dat de zwangere vrouw vijf dagen bedenktijd moet nemen na haar beslissing met de arts om zich te laten aborteren. Dees: 'Met Ginjaar had ik afgesproken dat ik hem zou interrumpen zodra hij bij dat punt kwam, en dan zou ik vragen: "Is het dan toch de vrouw die beslist?" Dan zou hij antwoorden: "Ja." Verder helemaal niets. Voor mij zat daarachter dat de Handelingen onderdeel zijn van de wetsgeschiedenis. Dat had ik geleerd van Annelien Kappeyne van de Coppello. Het "ja" van de minister zou volgens de wetshistorische interpretatie gelden als "de vrouw beslist over abortus". Tegenwoordig zie je dat niet meer in de Kamer. Dat weten ze niet meer, dat je het zo kunt spelen.'

In deze periode spelen nog drie andere zaken een rol van betekenis: de onafhankelijkheid van Suriname in 1975, de affaire-Menten en de betaling van smeergelden door Lockheed aan prins Bernhard, beide in 1976. Tegen de onafhankelijkheid van Suriname stemmen vijf Kamerleden, die van SGP en het Gereformeerd Politiek Verbond, begin deze eeuw opgegaan in de ChristenUnie. De VVD-fractie stemt unaniem voor, maar wel met de aantekening dat zij de financiële afwikkeling wel heel erg aan de royale kant vindt. Het kabinet-Den Uyl wilde 1,5 miljard gulden geven, maar de Surinaamse leiders eisten een veelvoud van 6,5 miljard.

Uiteindelijk schenkt de regering 3 miljard gulden en staat zij garant voor nog eens 3,5 miljard tot 1990.

Vanuit Washington wordt bekend dat een 'hoge Nederlandse functionaris' smeergeld heeft ontvangen van vliegtuigbouwer Lockheed. Dat is pikant omdat Defensie bezig is met de opvolger van de F-104 Starfighter. Als snel blijkt dat prins Bernhard de man in bonis is; hij heeft in twee betalingen 1,1 miljoen dollar ontvangen om zijn best te doen voor Lockheed. Geheel tegengesteld aan de situatie tien jaar eerder dreigt er geen crisis in het koningshuis, omdat het kabinet besluit de prins niet strafrechtelijk te laten vervolgen. Hij mag alleen geen militair uniform meer dragen en zich niet meer met het bedrijfsleven bezighouden. Vrijwel iedereen is het daarmee eens en zeker de vvd. Wiegel tijdens het finale debat in de zomer van 1976: 'Zijne Koninklijke Hoogheid zegt te hopen de gelegenheid te behouden het land te dienen en mede daardoor het vertrouwen in hem te herstellen. Hij heeft daar recht op. Ons volk zal hem daartoe in staat gesteld willen zien.'

Minister Vredeling bestelt vervolgens de F-16 van General Dynamics.

In de zaak-Menten speelt de vvd geen grote rol; de debatten over de oorlogsmisdadiger die door de Nederlandse overheid kort na de oorlog ten onrechte was vrijgelaten, zijn een titanengevecht tussen de PvdA-fractie met de CPN en minister Van Agt, die verantwoordelijk was voor de ontsnapping van Menten naar Zwitserland eind 1976. Door een interview in *De Telegraaf* met kunstverzamelaar Menten slaat een overlevende van massa-executies door de ss in Polen aan. Menten behoort midden jaren veertig tot die ss-eenheid. Er volgt een onderzoek en als de politie hem een halfjaar later in zijn Gooise villa wil arresteren, blijkt de man een dag eerder gevlogen. Al snel gaat het gerucht dat iemand die op de hoogte was van de ophanden zijnde arrestatie Menten moet hebben getipt. Een journalist van een niet meer bestaand weekblad spoort hem op in Zwitserland.

Annelien Kappeyne van de Coppello is de woordvoerster namens de vvd. In een debat op 18 november, het is dan nog niet

bekend dat Menten met zijn vrouw in Zürich verblijft, laat ze zien en vooral horen hoe ze Van Agt helemaal klemzet. 'Wij kunnen alleen van gedachten wisselen over de vraag hoe Menten zijn arrestatie kon ontgaan en wie daarvoor verantwoordelijk is. Laat ik vooropstellen dat de vvd-fractie in hoge mate betreurt dat iemand tegen wie kennelijk ernstige verdenkingen bestonden zich heeft kunnen onttrekken aan de gebruikelijke rechtsgang. De verklaring die de minister gaf, heeft wel een pijnlijk licht op de gang van zaken geworpen.' Van Agt zegt aanvankelijk dat het Openbaar Ministerie nog onvoldoende reden zag om de puissant rijke oorlogsmisdadiger op te pakken, maar na berichten uit Duitsland, Zweden en Rusland draait het OM bij. Vooral een telegram uit Moskou geeft volgens de minister de doorslag voor het arrestatiebesluit. Kappeyne vervolgt dan: 'Dat is een oneigenlijk argument, omdat het niet heeft meegespeeld, want men wist niet dat het telegram zou komen. Nu zegt de minister dat het Openbaar Ministerie zijn redenen had om zo'n grote tijdsperiode tussen het besluit tot arrestatie en de uitvoering daarvan te laten. Het paspoort van Menten kon niet worden ingetrokken, omdat daarvoor een proces-verbaal nodig is. Voor het proces-verbaal zou Menten moeten worden gehoord. Als Menten zou worden gehoord, zou hij weleens op het idee kunnen komen er vandoor te gaan. Dus uit vrees dat Menten er weleens vandoor zou kunnen gaan, werd zijn paspoort niet ingehouden, zodat hij er vandoor kon gaan.'

De PvdA laat Van Agt bungelen. Om te voorkomen dat de CDA-ministers uit het kabinet zouden stappen, mag hij blijven zitten. Maar lang zal het niet meer duren. Vier maanden later is het Van Agt zelf die het kabinet opblaast. De laatste daad van het kabinet is de invoering van de zomertijd in maart 1977.

De verkiezingscampagne gaat meer dan ooit tevoren over personen. Ze gaat over Den Uyl, Van Agt en Wiegel. Weliswaar attaqueert de vvd-leider de denkbeelden en de 'spilziekte' van de Partij van de Arbeid, maar het is voor iedereen duidelijk dat het Wiegel erom gaat Den Uyl uit het Catshuis te krijgen. Dat lukt,

maar dan vooral dankzij de groeiende weerzin bij het CDA tegen de socialisten. In de onderhandelingen met de door Den Uyl gewenste coalitiepartners CDA en D'66 gaat het na veel vijven en zessen mis, waardoor gebeurt wat niemand voor mogelijk houdt. Na bijna een halfjaar van getouwtrek benoemt koningin Juliana de vroegere katholieke staatssecretaris Van der Grinten tot informateur. Die brengt onmiddellijk CDA en vvd aan tafel; ze hebben immers samen een kleine meerderheid van 77 zetels.

De PvdA is wel de grote winnaar van de verkiezingen – iets heel bijzonders voor een regeringspartij. Den Uyl slaagt erin om zijn fractie naar het record van 53 zetels te tillen, een winst van tien. Hans Wiegel is met zes zetels winst de tweede grote winnaar; Henk Koning plakt in dit verband de kreet 'electorale trekpleister' op zijn blazoën. D'66 en het CDA behalen een bescheiden plus van twee respectievelijk één zetel. De kiezer ziet de kleine partijen nauwelijks nog staan, zowel op rechts als op links. Het is dus snel duidelijk dat Den Uyl zijn tweede kabinet kan gaan samenstellen. Maar het CHU-smaldeel in het CDA ziet een herhaling met de PvdA niet zitten en ook lijsttrekker Van Agt heeft zijn bekomst van de inmiddels als arrogante haantjes op het Binnenhof rondlopende PvdA-fractieleden. De grote verkiezingswinst heeft hen in een meerderwaardigheidsroes gebracht en als zij ook nog eens een blokkade opwerpen tegen Van Agts terugkeer op Justitie, is het gedaan. De PvdA wil sowieso bepalen wie het CDA als bewindspersonen afvaardigt naar het nieuwe kabinet, een nog niet eerder vertoond hautain onderhandelingselement.

Den Uyl en zijn achterban schrikken zich wezenloos als informateur Van der Grinten direct afkoerst op een coalitie van CDA en vvd. Dat gaat snel. Hij heeft minder dan een maand nodig om beide partijen mét een regeringsprogramma tot elkaar te laten komen. Daarna formeert Van Agt zijn eerste kabinet in een week bij elkaar.

Op woensdagavond 16 november, een sombere, zonloze en koude dag, dineren Wiegel en Van Agt in restaurant Le Bistrotet naast de Amerikaanse ambassade op korte loopafstand van

het Binnenhof. 's Middags heeft een fotograaf een telefoontje gekregen van Wiegels voorlichter. 'Ga daar vanavond om een uur of negen maar eens kijken,' krijgt hij te horen. Informatuur Van der Grinten is dan net een week bezig. Wiegel: 'Ik had toen al het gevoel dat het zou lukken. Er was tussen de Partij van de Arbeid en het CDA veel gedoe geweest over de zetelverdeling. Met de heer Van Agt kwam ik overeen dat hij tien en wij zes ministers zouden leveren. Toen wist ik dat het goed zou komen. Normaal zitten de vicevoorzitter van de Raad van State en de directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, Gijs van der Wiel, bij dit soort besprekingen, maar die heb ik weggestuurd. Toen ging het al meteen veel beter.' Deze vicevoorzitter, Marinus Ruppert, is een van de architecten van het kabinet-Den Uyl van vier jaar daarvoor. 'Het etentje was dus meer een bekrachtiging. Het is daar niet beklonken, het was al beklonken. Voor de foto hebben we nog even een fles chateau Pétrus op tafel laten zetten; we dronken natuurlijk een goedkopere.'

Het is in deze periode dat Wiegel 'beroemd' wordt om de manier waarop hij televisie-interviews geeft. Hij kijkt niet naar de vragenstellende verslaggever, maar recht in de camera. Zo spreekt hij tegen 'de mensen in het land', die deze nieuwe wijze van communiceren wel weten te waarderen. Wiegel heeft dit kunstje niet zelf bedacht: 'Nee, ik heb het gepikt van Schmelzer. Ik had het hem eens zien doen en dat heb ik toen van hem overgenomen. Later heeft Bolkestein het ook geprobeerd, maar de verslaggever zei toen tegen hem dat alleen de heer Wiegel dat mocht doen...' (volgt bulderende lach).

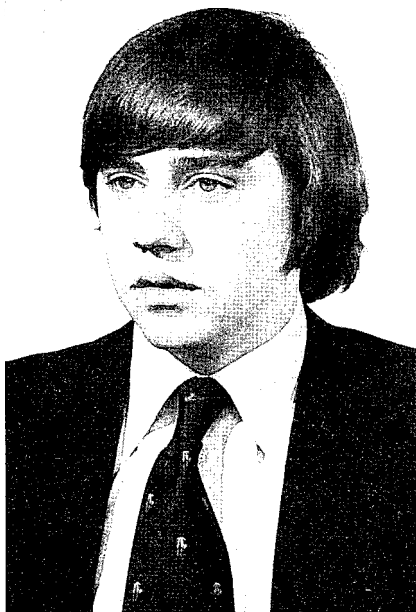
De twee fracties zijn pas in het laatste stadium betrokken bij de formatie. Loek Hermans zit net vijf maanden in de vvd-bankjes. 'We zaten met de nieuwe fractie van 28 in Hotel De Buunderkamp in Wolfheze. Het ging over de vraag wat Hans Wiegel aan de majesteit moest adviseren. Wij gingen natuurlijk niet voorstellen om een kabinet van PvdA met CDA te onderzoeken. Om niet helemaal buitenspel te staan besloot Hans na overleg in de fractie om de vorming van een nationaal kabinet te bepleiten. We hadden immers net de oliecrisis achter de rug. Daarna heb-

ben we met z'n allen in Wolfheze voor de televisie gezeten om te zien hoe Hans zich in de lelijke eend van Jacqueline [zijn eerste vrouw] bij Paleis Soestdijk liet voorrijden.'

De bedenker van een nationaal kabinet, waarin alle grote fracties met elkaar samenwerken, is niet Wiegel zelf, maar het eveneens nieuwe fractielid Huub Jacobse. Hermans omschrijft hem als een politiek strateeg, die heel slim opereert. Hij heeft al tien jaar ervaring als fractievoorzitter in de gemeenteraad van Amsterdam. Jacobse zegt in de fractie dat het heel gek zou zijn om voor een kabinet te pleiten waarin de VVD niet zit. Zeker niet als je net zes zetels winst hebt gemaakt. Als Wiegel en Van Agt klaar zijn met hun regeerakkoord, krijgt de fractie het uitgereikt. Hermans: 'Wiegel zei: "even naar kijken, lezen. Detailopmerkingen kunnen nog verwerkt worden, maar fundamenteel kan er niks meer worden gewijzigd." Als iemand tijdens het lezen naar de wc moest, ging er een ander mee, opdat je niet naar de pers kon lekken.'

In de CDA-fractie gaat het minder makkelijk. De drie 'bloedgroepen' moeten duidelijk nog aan elkaar wennen. Zeven fractieleden van vooral ARP-huize, onder wie de nieuwe voorzitter Willem Aantjes, gaan niet akkoord met een deel van het regeerplan van hun lijsttrekker en beoogd minister-president, omdat ze de bezuinigingsvoorstellen te vergaand vinden. Zij zullen elk wetsvoorstel telkens opnieuw beoordelen, maar zijn niet uit op de val van Van Agt/Wiegel.

Voor de nieuwkomers in de VVD-fractie van 23 mannen en 5 vrouwen is het wel even wennen. Ze zitten bijna zeven maanden op een houtje te bijten en krijgen daar nog geld voor ook. Ed Nijpels, een van de nieuwelingen en pas 27 jaar, weet nog dat de fractievergaderingen niet langer dan tien minuten duurden. Er is niets te melden en niets te bespreken tijdens het titanengevecht tussen Den Uyl en Van Agt. Zeven fractieleden stromen in december en januari door naar het kabinet. Voor hen in de plaats komen Jan Dirk Blaauw, Bolkestein, Broos van Erp, Rudolf de Korte, Anneke Krijnen, Max Tripels en Jan de Voogd. Erica Terpstra, de nationale zwemheldin, zit dan evenals Her-

Ed Nijpels kwam in 1977 in de Kamer. ARCHIEF TWEEDE KAMER

mans en Nijpels sinds de zomer in de fractie. Op weg naar de eerste fractiebijeenkomst na de verkiezingen van 25 mei stappen Hermans en Wiegel de lift in naar boven. Daar staat al het nieuwe lid Terpstra, nummer 28 op de lijst en zojuist 34 jaar geworden. Zegt Wiegel: 'Het zal niet vaak zijn voorgekomen dat je als laatste aantikte.'

Het eerste jaar van het CDA/VVD-kabinet verloopt niet bepaald geruisloos. In maart bezetten Molukkers het Drentse provinciehuis in Assen. Ze schieten een ambtenaar dood en gooien het lijk uit het raam naar beneden. Een gedeputeerde overlijdt een paar weken later aan zijn verwondingen, opgelopen tijdens een aanval door mariniers. Het is al de derde gijzeling door jonge Molukkers sinds 1975. Zij accepteren het niet meer dat de Nederlandse regering hen en hun ouders en grootouders al 25 jaar lang in houten barakken laat bivakkeren en niets doet om hen aan

Wiegel, Van Aardenne en Tuijnman op weg naar het constituerend beraad van het kabinet-Van Agt, 19 december 1977. NATIONAAL ARCHIEF

een eigen republiek in de Indonesische Archipel te helpen. Het gewelddadige incident in Assen komt Joekes op een veroordeling te staan. Na de gijzeling stelt hij dat Nederland alle Molukse jongeren het land uit moet zetten als er weer een gijzelingsactie komt. De Molukkers dienen een klacht tegen hem in en de rechtbank in Rotterdam veroordeelt de nestor van de fractie tot 1000 gulden boete wegens aanzetten tot discriminatie. Dat is twee jaar later, in februari 1980. De vicefractievoorzitter, Kappeyne van de Coppello, laat Joekes dan weten dat zij vindt dat hij moet opstappen als Kamerlid. Dat doet hij niet.

In december 1977 heeft hij op haar gestemd voor de verkiezing van een nieuwe fractieleider. Wiegel laat dan alle fractieleiden een voor een op zijn kamer komen om te horen wie men als nieuwe fractievoorzitter wil. Kappeyne heeft zich gekandideerd, maar de meerderheid van de fractie ziet liever Koos Rietkerk als

de nieuwe man. De in Boskoop in een gereformeerde omgeving geboren jurist heeft negen jaar politieke ervaring, waarvan twee jaar als staatssecretaris in het kabinet-Biesheuvel en zeven jaar als Kamerlid. Hij is degelijk, betrouwbaar en loyaal, hoewel hij meent dat hij nu de politiek leider van de vvd is. De liberale traditie sinds professor Oud wil immers dat de aanvoerder niet in het kabinet, maar in de Tweede Kamer zit. Wiegel laat hem maar een beetje in die waan; wanneer het kabinet in 1981 demissionair wordt, keert Wiegel weer gewoon terug als fractievoorzitter én politiek leider.

Rietkerk en zijn rechterhand Kappeyne kunnen niet door één deur met elkaar. De laatste beweegt zich op de linkerflank van de liberale fractie, is druk, ook wel bemoeizuchtig, soms agressief, maar uiterst intelligent en zeer kritisch. Rietkerk heeft alle tegenovergestelde eigenschappen. Hij is de rust zelve, houdt niet van gedoe, is altijd redelijk. Twee karakters die botsen. Toch weet hij de rust bijna vier jaar lang te bewaren. Hij leidt de fractie met strakke teugels, maar overrulet niemand. Uiteindelijk ervaren zijn collega's zijn leiderschap als zacht. Dat leidt onder meer tot heel wat gelek naar de pers. Vaak klinkt in de fractievergadering op dinsdagochtend 'Laten we nu afspreken met elkaar dat dit niet meer gebeurt' uit zijn mond, maar twee weken later is het weer raak. Rietkerk neemt alles heel serieus. Als oud-journalist Joekes in 1980 zijn eerste detective schrijft, *Moord in de Ridderzaal*, geeft hij het manuscript aan zijn fractievoorzitter met de vraag om met een schuin oog door de tekst te gaan om te bezien of er geen gevoelige zaken in staan die nadelig voor de fractie kunnen uitpakken. Enkele dagen later al ontbiedt Rietkerk de thrillerschrijver bij zich thuis in Wassenaar. Als een heuse eindredacteur is de fractieleider met de rode pen door de stapel getypte vellen gegaan en heeft hij alle tik- en taalfouten eruit gehaald. Politiek gevoelig is de inhoud niet.

Henk Krol, voorlichter van de fractie van 1977 tot 1985, herinnert zich Rietkerk als 'zo correct, zo eerlijk en zo rechtdoorzee dat hij niet geschikt was als fractievoorzitter. Een kleurloze man, die slecht lag bij de pers. Ik had liever gehad dat de verschillen

tussen Rietkerk en Annelien Kappeyne nog zichtbaarder waren geworden, want ik heb vaak meegemaakt dat fractieleden bij mij kwamen klagen over Koos, die de avond tevoren op tv weer eens niet om aan te zien was. Zaten er zes fractieleden bij mij op de kamer, stak Rietkerk ineens zijn hoofd om de deur en zei: "Hebben jullie mij gezien gisteravond? Ging goed, hè?" "Ja Koos, prima!" Wees dan eerlijk en zeg: "Koos, je boodschap is prima, maar je bracht het niet goed." Als ik dat wel eens probeerde, ontkenden zij dat ze zijn mediaoptredens slecht vonden en dan stond ik in mijn hemd. Nou, dat doe je dan niet nog een keer. Maar als persoon, als mens was Koos geweldig.'

Krol werkt in de jaren zeventig als journalist bij TROS Aktua. Voor het radioprogramma op de maandagochtend doet Krol de eindredactie. Dat betekent dat hij de nieuwsshow op zondagavond produceert. 'Dat was moeilijk, doordat er alleen maar sportnieuws was. Zonder grote politieke congressen op zaterdag had je dus niets. Als je nou helemaal niets meer wist, belde je Hans Wiegel, want hij bedacht zelfs aan de telefoon nog nieuws. Zo vroeg hij op een keer:

"Heeft Uyl nog wat geroepen dit weekend?"

"Ja, in de *Rooie Haan*."

"Zoek het bandje eens op!"

Dan moest je dat opvragen bij de VARA, want er was nog geen Uitzending Gemist, en dan luisterden wij samen naar dat bandje via de telefoon en dan kwam Wiegel met een reactie en konden wij daar op maandagochtend mee openen. Stond het geheid op dinsdagochtend in *De Telegraaf*. Dus we konden leuk samenwerken. Op een goed moment belde hij mij op en zei: "Ik heb een nieuwe fractievoorzitter nodig." De avond voor mijn sollicitatiegesprek met Wiegel heb ik nog een boekje over staatsinrichting moeten lezen, want ik wist niet of de Kamer 75 of 150 zetels had.'

Krol is de derde voorzitter die de VVD-fractie in dienst heeft. In 1969 komt Leo Rhijnsburger van de binnenlandredactie van het *Algemeen Handelsblad* naar Den Haag. Het perscentrum Nieuwspoort is dan sinds zeven jaar open en elke grotere fractie realiseert zich dat een voorzitter/pr-functionaris onontbeerlijk

begint te worden. De kleine, bijna frêle Rhijnsburger met zijn enorme snor wordt een bekende verschijning op het Binnenhof, die in zijn eeuwige blauwe blazer avond aan avond het beleid van Hans Wiegel uitlegt en verdedigt aan het linkse journaal aan de bar van Nieuwspoor. Als hij na acht jaar naar de AVRO vertrekt, neemt beleidsmedewerker Hendrik Schönau de honneurs tijdelijk waar. Hij doet met Wiegel de campagne en de formatie van 1977. Schönau is bijna het tegenovergestelde van Rhijnsburger: rustig, weloverwogen en met een snijdende humor. Van Wiegel krijgt hij het consigne om zoveel mogelijk zijn mond te houden, wat hem de bijnaam 'de Oester' oplevert. Als Henk Krol zijn taken overneemt, wordt Schönau ambtelijk secretaris van de fractie. Hij is dan de chef van het fractiepersoneel.

Kamerleden, dus ook die van de VVD, zijn tot halverwege de jaren zestig aangewezen op ambtenaren van de griffie als zij iets willen weten of uitzoeken. De fractievoorzitter heeft een secretaresse. De anderen werken vanuit huis als er geen debatten zijn. Om zo'n debat voor te bereiden maken de VVD-parlementariërs gebruik van de Schrijfkamer, die nu voor allerhande vergaderingen en bijeenkomsten wordt ingezet. Begin jaren zeventig beschikt het liberale smaldeel over vier beleidsmedewerkers, drie secretaresses en voorlichter Leo Rhijnsburger. De individuele ondersteuning van fractieleden komt voor het eerst in 1974 volgens een regeling met de merkwaardige naam *Bewerktuiging Individuele Kamerleden*. Voor een medewerker is maandelijks 720 gulden beschikbaar. Dat is geen brutosalaris, maar het totale bedrag inclusief werkgeverslasten. Wiegel verhoogt dit als minister van Binnenlandse Zaken in 1979 naar 2200 gulden; de VVD-fractie is tegen deze extreme aanpassing, omdat 's lands financiën er bijzonder slecht voor staan. In 2000 heeft de fractie al 33 medewerkers op de loonlijst. Keerzijde van dit alles is dat bij zetelverlies op verkiezingsdag (ook) een deel van de medewerkers zijn baan kwijtraakt. In de loop van de decennia wordt het Kamergebouw te klein, waardoor in afwachting van de uitbreiding van 1992 gebouwen rondom het Binnenhof in gebruik komen, zoals het

voormalige Grand Hôtel Central aan de Lange Poten en de Vijverhof op de hoek van het Buitenhof. Sinds de opening van de nieuwbouw zitten de leden van de vvd-fractie bij elkaar en niet meer verspreid over het complex. Ook de salarissen van de Kamerleden ('schadeloosstelling') maken hun ontwikkeling door. In het begin, in 1948 dus, ontvangen zij 500 gulden per maand all-in. Dat is in 2000 al 169.000 gulden per jaar exclusief een serie onkostenvergoedingen die kan oplopen tot ruim 50.000 gulden voor wie verder dan honderdvijftig kilometer van Den Haag woont. In 2013 bedraagt het inkomen van een Kamerlid ruim 7300 euro (= 16.000 gulden) per maand exclusief de gebruikelijke onkostenvergoedingen voor reis- en verblijfkosten, woon-werkverkeer, beroepsuitgaven, alsmede vakantiegeld en een eindejaarsuitkering.

Uit zijn korte tijd als fractievoorzitter onder Wiegel herinnert Krol zich vooral de anekdotische gebeurtenissen. Het nieuwe kabinet staat in de steigers. Henk Koning gaat als staatssecretaris met Wiegel mee naar Binnenlandse Zaken. Het CDA schuift Jan de Koning als minister voor Ontwikkelingssamenwerking naar voren. De beveiliging van de Kamer is in die jaren nog niet noemenswaardig. 'Onder het bureau van de secretaresse van Hans Wiegel, Koosje Bins, zat een knop. Als er iets heel geks gebeurde, kon je op die knop drukken. Dat was het toppunt van beveiliging in dit gebouw. En dan duurde het nog tien minuten voor er drie man aan kwamen. De ingang van de vvd-burelen was toen nog aan de kant van de Hofweg; je zette je auto gewoon onder het raam. Op een middag in december 1977 komt er een heel stellige man binnen bij Koosje Bins, die zegt: "Ik kom voor Wiegel." Maar zij had niets in de agenda staan op dat tijdstip en vroeg hem dus: "Wie bent u?" "Ik ben De Koning." Koosje drukte meteen op die knop, want ze dacht dat er een gek voor haar stond. Bleek het even later een minister te zijn.'

Zelf kent Krol even een benauwd moment als de fractievoorzitter-lijsttrekker hem bij zich laat roepen na een publiciteitsstunt in privétijd. 'Ik voerde actie voor openbare natuuris-

tenterreinen met drie anderen. Een officier van justitie had mij aangeraden om ons te laten arresteren; dan zou er een proces moeten komen. Dus wij belden het *Eindhovens Dagblad* dat we de volgende dag bij mooi weer naakt zouden recreëren. We lagen met z'n vieren heel decent op onze buik op een handdoek tot de politie kwam en ons sommeerde ons weer aan te kleden. Toen we dat weigerden, kregen we een bekeuring. De krant had de volgende dag een foto met bijschrift zonder onze namen en dat was het dan. Twee dagen later, terug in Den Haag, zei Koosje Bins dat ik meteen bij Hans Wiegel moest komen in verband met "die foto in *Het Vrije Volk*". Ik zie me nog op zijn deur kloppen, die deur naast de Van Mierlo-zaal, toen de fractiekamer. Daar zat Hans Wiegel achter zijn bureau met dat *Vrije Volk*. Hij keek me aan over de rand van zijn brilletje en liet tergend langzaam de krant zakken. Toen zag ik dat het een enorme foto was. En hij sprak: "Waarmee maar weer eens bewezen is dat wij liberalen niets te verbergen hebben."

Maar de mooiste anekdote is deze: de Teldersstichting heeft een of ander rapport geschreven waar geen letter nieuws in staat. Wiegel weet er wel raad mee. Hij zet er een stempel 'vertrouwelijk' op (dat ligt in zijn bureaula) en legt het pontificaal op zijn bureau boven op een stapel ander papier. Krol krijgt de opdracht om *Telegraaf*-verslaggever Kees Lunshof te bellen voor een afspraak met de fractievoorzitter 'om eens bij te praten'. 'Ik moest Hans na vijf minuten voor een dringende zaak uit het gesprek halen en dan aan Lunshof vragen of hij een kwartiertje wilde wachten. Dan ging Wiegel ergens anders in het gebouw koffie drinken en zag ik Lunshof even later snel met dat rapport naar de repro lopen. Die afdeling zat toen vlak achter de vvd-fractie. Daarna spraken ze nog een tijdje en toen de journalist weg was, zei Hans: "Staat morgen in *De Telegraaf*."

Schil Overwater, die in januari 1948 aanwezig is bij de oprichtingsvergadering van de vvd, maakt als voorzitter van de kamercentrale Dordrecht mee dat Wiegel in 1977 tijdens de verkiezingscampagne wordt omringd door rechercheurs in burger.

Overwater, die in 1956 ook de allereerste spreekbeurt van het nieuwe Kamerlid Toxopeus in Puttershoek bijwoont, weet nog dat de politie hem inlichtte over een ophanden zijnde actie tegen de vvd-leider. 'Wiegel zou een spreekbeurt houden in Theater Kunstmin in Dordrecht. Daaraan voorafgaand ging hij met zijn gezelschap eten bij een restaurant om de hoek aan de Singel. Van de politie kwam de mededeling dat Molukkers het op Wiegel gemunt hadden en dat hij daarom per auto naar de schouwburgzaal moest. Maar Wiegel wilde lopen, want het was mooi weer en Kunstmin was om de hoek. Toen heeft de recherche hem onder protest op straat begeleid.'

Wiegel zelf kan zich dit voorval niet meer voor de geest halen, maar hij weet nog wel dat hij in die tijd bewaking had. 'Dus er was kennelijk dreiging. Ik moest eens in Amsterdam spreken en toen wilde men mij via een zijdeur naar binnen loodsen, maar dat wilde ik niet. Ik ging altijd door de hoofdingang naar binnen.' Als minister van Binnenlandse Zaken rijdt hij de dag na beëindiging van het gijzelingsdrama in Assen, op woensdag 15 maart 1978, met zijn chauffeur Jan van Dam, een oud-marinier, naar de Drentse hoofdstad. Op het zwarte spatbord voorop wappert een kleine Nederlandse driekleur. Wiegel laat zich tegen alle adviezen in stapvoets door de Zuid-Molukse buurt rijden, straat voor straat. Wiegel: 'Er gebeurde niets. Molukkers hebben namelijk alleen ontzag voor het gezag. Later hoorde ik van de BVD dat de Molukkers heel druk met elkaar communiceerden: "De minister rijdt door de wijk."' De inlichtingendienst heeft de buurt volgehangen met af luisterapparatuur. Ook wanneer Wiegel in Amerongen woont met zijn eerste echtgenote en kinderen is er een speciaal bewakingsteam in en om het huis. Hetzelfde verhaal geldt voor de weekendboerderij in Friesland. 'Mijn zoon Eric voetbalde met de beveiligers.'

Er is in 1978 meer dat Nederland, of zelfs de gehele wereld, opwindt. Zo valt de Hitler van Azië, Pol Pot, met zijn Rode Khmer Vietnam binnen om oude grenzen opnieuw in te stellen, maar de Vietcong slaat keihard terug en bezet heel Cambodja gedu-

rende tien jaar. Aan de andere kant van de wereld verliest Oranje de finale van het wereldkampioenschap voetbal van en in Argentinië, een land dat op dat moment ook een militaire dictatuur kent. Nederlandse militairen maken zich op voor deelname aan een vredesmacht van de Verenigde Naties in het zuiden van Libanon (Unifil) om het Israëlijsche leger gescheiden te houden van Palestijnse heethoofden. Aan het einde van het jaar treedt CDA-fractieleider Aantjes terug, omdat professor Loe de Jong, verklaard kenner van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, beweert dat de politicus 'fout' was in de oorlog en voor de ss heeft gewerkt. Later blijkt dat allemaal wel mee te vallen, maar dat komt voor Aantjes te laat. Hij is overigens de man die aan de drie H's van de vvd uit de jaren zeventig (Haya, Hans en Harm) een geheel andere betekenis geeft: halen, hebben en houden. Op het culturele vlak verrijkt Ramses Shaffy het land met zijn hit 'Laat me', terwijl internationaal de Britse popgroep The Police een wereldhit scoort met 'Roxanne'. In de bioscopen draait de tot klassieker uitgegroeide Vietnam-rolprent *The Deer Hunter*, waarin Meryl Streep haar debuut maakt. Ook *Midnight Express* van Oliver Stone gaat in première.

De Nationale Ombudsman heeft zijn bestaan te danken aan Koos Rietkerk. Al in 1971 neemt de Kamer een motie van hem aan waarin de vvd pleit voor de instelling bij wet van zo'n klachteninstituut voor de burger, naar Zweeds model. In het hoge Noorden heeft zowel Denemarken als Zweden al heel lang een vergelijkbare functionaris. Het finale debat vindt plaats in de zomer van 1980. Nijpels is de woordvoerder, maar in de fractie bestaat verdeeldheid over de vraag of een ombudsman landelijk of misschien ook op lokaal niveau moet opereren. Rietkerk en Nijpels zijn voorstander van een landelijk instituut, Kappeyne wil ook ombudsmannen per gemeente. Hoewel stemming over het wetsvoorstel niet nodig is, iedereen is voor, wijzen Portheine, Van Erp en Kappeyne een amendement van de PvdA af waarin nadrukkelijk wordt gesteld dat elke gemeente haar eigen ombudsman mag aanstellen.

Frits Bolkestein en Erica Terpstra op 18 oktober 1979 in het debat over de Paralympics in Zuid-Afrika.

NATIONAAL ARCHIEF

Hoewel doodserieus is Rietkerk niet altijd bij de les. Als de Kamer gaat stemmen over een motie van de SGP die verband houdt met de verplaatsing van de Nederlandse ambassade in Israël van Jeruzalem naar Tel Aviv, en buitenlandwoordvoerder Bolkestein meer tijd wil voor bestudering van de tekst, vraagt de fractieleider van de VVD of de stemming kan worden uitgesteld tot na de theepauze. Kamervoorzitter Dolman antwoordt gortdroog: 'Er zijn hier geen theepauzes.'

De held van de VVD, Hans Wiegel, zit in de regering, maar de fractie is het lang niet altijd kritiekloos met hem eens. Een groep van zeven of acht – dat hangt van het onderwerp af – gaat nog wel eens tegen hem in. Het zijn Pol de Beer, Jan Dirk Blaauw, Annelien Kappeyne van de Coppello, Anneke Krijnen, Loek Hermans, Huub Jacobse, Wim Keja, Ed Nijpels en Nel Ginjaar-Maas. Door de herrie over de huwelijken van Beatrix en Irene in de

jaren zestig komt het kabinet in 1978 met een plan om het aantal leden van Koninklijk Huis te bepalen tot de koning(in), zijn echtgenote en alle leden van de koninklijke familie die de koning(in) kunnen opvolgen. De D'66'er Brinkhorst, wiens dochter later trouwt met prins Constantijn, komt met een amendement ter beperking van het aantal koninklijke leden. Wiegel is ertegen en zo ook de meerderheid van de vvd-fractie, maar vier leden steunen het wijzigingsvoorstel, waardoor het wordt aangenomen met een krappe meerderheid van 70 tegen 68 stemmen. Het zijn Blaauw, Krijnen, Keja en Kappeyne die dwarsliggen. Vervolgens trekt het kabinet het wetsvoorstel in; het durft dit niet te verkopen aan koningin Juliana.

In hetzelfde jaar ontstaat er in de boezem van het kabinet een serieus probleem. De economie staat er belabberd voor eind jaren zeventig en Van Agt/Wiegel komt in 1978 met een straf bezuinigingsplan: Bestek '81. Langs drie wegen wil de regeringsploeg 'puinruimen', zoals Wiegel het bij herhaling noemt. Dat slaat terug op de verrichtingen van het kabinet-Den Uyl. Het bedrijfsleven moet ruim baan krijgen (ondernemerschap is in die jaren een schandalige eigenschap), de werkloosheid moet terug van 200.000 naar 150.000, en de overheid moet haar uitgaven beperken. Mede door de links georiënteerde loyalisten in de CDA-fractie komt er weinig van terecht. Bovendien is het maatschappelijk verzet ook stevig. Voorts heeft het kabinet natuurlijk geen invloed op internationale ontwikkelingen. Als de bodem van de schatkist met Kerstmis 1979 in zicht is, wil CDA-minister Frans Andriessen van Financiën onverkort vasthouden aan Bestek '81. Maar zijn collega-ministers durven het niet aan en Andriessen treedt in februari 1980 af.

Niet willen snoeien in de overheidsuitgaven is eerder een PvdA- dan een vvd-houding, dus in de liberale fractie gaan stemmen op om het voorbeeld van Andriessen te volgen. Nijpels, Hermans, Jacobse, Ginjaar-Maas, Kappeyne en nog enkele anderen willen een gesprek met de vicepremier en politiek leider. Volgens Loek Hermans is er zelfs een meerderheid in de fractie die vindt dat de vvd-bewindspersonen ook moeten aftreden. Koos

Rietkerk moet als fractievoorzitter het initiatief nemen voor zo'n onderhoud. Aanvankelijk vindt ook hij dat de liberalen uit het kabinet moeten stappen, maar later draait hij bij.

Er volgt een dinerafspraak in toenmalig restaurant Royal, dicht bij het deftige Hotel Des Indes, waar dan al gesprekken plaatsvinden met Kamerleden van PvdA en D'66 over toekomstige samenwerking. Hermans: 'Wij zaten daar 's avonds om zeven uur. Om halfacht nog geen Wiegel en ook om acht uur niet. Om halfnegen kwam hij binnen. Ik meen dat Huub Jacobse het woord deed. Koos had zijn snor al gedrukt. Hans Wiegel hoorde ons aan en zei zoiets van: "Als jullie dat vinden, dan vinden jullie dat maar. Ik ga door op mijn weg." Daarna hebben we nog even overwogen om het kabinet te laten vallen, maar dan waren we wel onze politiek leider kwijt geweest. Dus toch maar niet.'

Een halfjaar later, tijdens de begrotingsbesprekingen voor 1981, is de situatie nog ernstiger. Ed Nijpels: 'Toen vond de complete fractie dat wij moesten opstappen uit het kabinet.' En niet alleen de fractie. Ook het partijbestuur en de Eerste Kamerfractie staan op het standpunt dat de vvd zich niet langer mag onttrekken aan noodzakelijke bezuinigingen op de overheidsuitgaven. Maar Wiegel geeft geen krimp. Wel bespreekt hij de opstand van de liberale parlementariërs met de ministers Van Aardenne, Tuijnman, Pais, Ginjaar en Van der Klaauw. De heren zijn er snel uit. Ze blijven zitten. Nu breken met het kabinet drijft het CDA in de armen van de PvdA, is de redenering van Wiegel. De vvd zit dan weer voor jaren in de oppositie.

Op Koninginnedag 1980 treedt Juliana terug als vorstin. Oudste dochter Beatrix neemt het van haar over. In de hoofdstad, waar de plechtigheden traditioneel plaatsvinden, breekt die dag een guerrillaoorlog uit tussen krakers en politie. De rellen van vijftien jaar daarvoor rond het huwelijk van de kroonprinses met de Duitser Claus von Amsberg zijn er niets bij. De 10.000 man politie die paraat is, blijkt niet genoeg. Dat er geen doden of zelfs maar zwaargewonden vallen, is een groot wonder. De stad is vergeven van het traangas; duizenden stenen vliegen door de lucht op zoek

naar een slachtoffer in uniform. Agenten slaan op de vlucht voor de woedende menigte krakers en gespuis dat van buiten Amsterdam op de 'feestelijkheden' af komt. Politie motoren en auto's vliegen in brand, winkelruiten sneuvelen massaal. Achtergrond van dit alles is de grote woningnood onder jongeren. Een snel groter wordende groep radicale studenten en werkloze jongeren neemt bezit van leegstaande huizen, kantoren, winkels en fabrieken. Dat gebeurt al een jaar of tien, maar de politiek laat zich onbetuigd. Een wetsontwerp dat kraken strafbaar maakt (1973) komt door de Tweede Kamer, maar strandt aan de overkant. Dat wil zeggen, de senatoren behandelen het niet. Als getergde eigenaren van gekraakte panden hun gelijk halen bij de rechter, en dat ook krijgen, volgen ontruiming door politie of knokploegen. De vlam slaat in de pan. Het motto van de krakers op 30 april is: GEEN WONING, GEEN KRONING. De Kamer gaat nu versneld werk maken van de Leegstandwet. Die regelt dat gemeenten een register moeten bijhouden van leegstaande woningen en winkels, die zij kunnen vorderen voor tijdelijke verhuur.

Pol de Beer dient een amendement in omdat hij voorziet dat sommige gemeenten het niet zo nauw zullen nemen met de nieuwe wet. Hij wil voorkomen dat gemeenteambtenaren niet de kraker maar de eigenaar van een lege woning achter de broek gaan zitten. Zo houdt hij de Kamer voor hoe de stad Groningen de eigenaar van een leegstaande woning sommeerde om zijn huis binnen een maand te verkopen. Zo niet, dan zou de gemeente de woning aan een huurder toewijzen tegen een huur die de gemeente goeddunkt. De eigenaar verkocht zijn huis ver onder de marktwaarde om die gevreesde situatie te voorkomen. Maar de Kamer verwierpt het amendement van de VVD.

In de winter van 1981 is het klimaat in de Tweede Kamer ook tamelijk guur. Taiwan heeft bij scheepsbouwconcern Rijn-Schelde-Verolme (RSV) twee onderzeeboten besteld voor de marine. De Volksrepubliek China is not amused. Die beschouwt het eiland als een afvallige provincie. Als de onderneming levert, heeft de Nederlandse regering een probleempje. Peking houdt een nog

onbekende 'strafmaatregel' achter de hand. Niettemin wil het kabinet RSV een exportvergunning geven omdat de bouw van de beide duikboten veel extra werkgelegenheid biedt. En met die werkgelegenheid is het heel slecht gesteld aan het begin van de jaren tachtig.

Minister Van der Klaauw is eerst tegen de levering; hij heeft samen met premier Van Agt een bezoek gebracht aan China en het lijkt hem onverstandig om het bewind in Peking tegen zich te krijgen. Maar in een later stadium laat hij zich ompraten; het argument van de werkgelegenheid gaat zwaarder wegen in een tijd waarin elke dag honderden werknemers hun baan verliezen. De VVD-fractie staat sowieso op het standpunt dat RSV de vergunning moet krijgen. In de vergaderzaal komt het tot stekelige debatten met veel venijn tussen aan de ene kant Den Uyl, Terlouw (sinds 1973 fractievoorzitter van D'66) Waltmans (PPR) en Bakker (CPN) en aan de andere kant Jacobse, Rietkerk en Bolkestein. Het CDA is verdeeld.

Voorals Jacobse laat er geen misverstand over bestaan dat het argument van de werkgelegenheid voor de liberalen allesbepalend is en dat hij het onbegrijpelijk vindt dat de linkse fracties dit argument kennelijk niet belangrijk vinden, getuige hun knieval voor het communistische bewind dat China bestuurt. Het blijft spannend tot het laatste moment of het kabinet de steun van de Kamer krijgt of moet opstappen. Uiteindelijk draaien de loyalisten in het CDA bij en is een crisis afgewend. Soortgelijke situaties doen zich voor rond het besluit om Amerikaanse kruisraketten te plaatsen in Nederland (die er nooit zullen komen) en de wens van de Tweede Kamer om als enig land in Europa een boycot af te kondigen tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Maar het kabinet-Van Agt/Wiegel overleeft alle stormen en zit de 'volle rit' uit tot de reguliere verkiezingen van mei 1981.

In de aanloop naar die verkiezingen gebeurt er niet veel bijzonders. Al zeker twee jaar is duidelijk dat de groei er bij de VVD uit is. Hans Wiegel wordt opnieuw lijsttrekker, voor de derde keer ditmaal. Hij levert twee zetels in: de fractie gaat terug naar 26. Coalitiegenoot CDA raakt één zetel kwijt. De twee zijn dus

hun meerderheid in het parlement verloren. De grote winnaar is Jan Terlouw, die zijn D'66 van acht naar een onvoorstelbare zeventien zetels opstoot. Precies negen zetels ook raakt de PvdA kwijt. Ditmaal gaat verliezer Den Uyl wel weer deel uitmaken van het nieuw te vormen kabinet. De Democraten '66 willen namelijk niet bij de vvd aanschuiven om met het CDA alsnog tot een regeerakkoord te komen. De sociaalliberale partij zal vaker de sleutel tot een kabinetsformatie in handen krijgen.

Door het grote verlies van de PvdA kan eigenlijk alleen een coalitie van CDA, PvdA en D'66 tot stand komen die dan ook wel over een riant meerderheid van 109 zetels beschikt. Dat betekent dat Den Uyl als tweede man onder Van Agt moet – de omgekeerde situatie van de periode 1973-1977. Maar zo makkelijk geeft de socialistische leider zich niet gewonnen. Hij stelt dat een nieuw kabinet een centrumlinkse signatuur zal hebben en daar hoort een centrumlinkse minister-president bij. Hij dus. Van Agt laat zich niet inpakken. Al eerder heeft hij laten vallen dat het hem spijt niet met de vvd verder te kunnen regeren. Hij wil dan ook alleen wijken als Jelle Zijlstra, premier van 1966 tot 1967 en president van De Nederlandsche Bank, het kabinet wil leiden. Maar die wil dat niet. Terlouw probeert nog even Van Agt én Den Uyl weg te krijgen, maar ook deze variant laten de heren zich niet aanleunen. De oplossing wordt een sterk opgetuigd ministerie van Sociale Zaken waaraan Werkgelegenheid wordt gekoppeld. Daar kan Den Uyl naar hartenlust de werkloosheid gaan bestrijden. Denkt hij.

De economie staat er inmiddels zo beroerd voor dat er geen geld voor leuke dingen is. Het financieringstekort van de Staat (het negatieve verschil tussen inkomsten en uitgaven) loopt maar op. Het CDA wil het sterk terugdringen, maar de PvdA zit op de lijn van koopkrachtbehoud voor huishoudens met lage inkomens en de gewenste uitbreiding van het aantal banen. Beide kosten geld en de formatie loopt er bijna op stuk. Van Agt heeft het helemaal gehad met Den Uyl en zijn PvdA; hij treedt terug als fractievoorzitter en onderhandelaar en geeft de hamer door aan Ruud Lubbers, minister van Economische Zaken in het kabinet-

Hans Wiegel aan de interruptiemicrofoon tijdens het debat over de regeringsverklaring van het tweede kabinet-Van Agt op 18 november 1981. Achter hem Frits Bolkestein en Rudolf de Korte.

NATIONAAL ARCHIEF

Den Uyl en opvolger van Aantjes als CDA-fractie leider in 1978. Hij brengt de formatie tot een goed einde en Van Agt kan alsnog premier worden van zijn tweede kabinet.

Nog voordat hij de regeringsverklaring in de Kamer kan afleggen, dreigt de piepjonge regering alweer te vallen. De ideeën van Den Uyl matchen financieel niet met die van het CDA, dat nu steun krijgt van de D'66-ministers. De portefeuilles worden ter beschikking gesteld, zoals dat heet. Het is geen ontslag aanvraag. Twee PvdA-outsiders lijmen de breuk en in november 1981, een halfjaar na de verkiezingen, verschijnt de minister-president alsnog in de Kamer om de regeringsverklaring af te leggen. Om zijn ambitieuze banenplan te kunnen financieren, stelt Den Uyl onder meer voor om de Ziektewet te wijzigen, waardoor zowel werkgever als werknemer in de buidel moet tasten. Het plan